

03/04/2014

ISSN: 2298 – 0946; E-ISSN: 1987 – 6114

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

THE CAUCASUS

ECONOMIC AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

Theoretical and Methodological Foundations of Tourism and Recreation
Tourist Market, Its Current State and Development Forecasts
Training and Methodological Support
Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
Historical & Humanitarian Sciences
Psychology and Sociology Sciences
Philosophy and Philology Sciences
History of tourism
Management and Marketing
Information, Computing and Automation
Social Science
Economic Science
Money, Finance and Credit
Pedagogy Science
Politology

Civilization, in contrast to countries there is usually a long time - usually more than a millennium.

№ 03 / 04 / 2014

ISSN: 2298-0946
E-ISSN: 1987-6114

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL
OF SOUTHERN CAUCASUS

Indexing of journal

Google scholar

Research Gate

AZERBAIJAN

BELARUS

GEORGIA

TURKEY

UKRAINE

TBILISI, GEORGIA 2014

GULUSTAN-BSSJAR

Editorial Board

Honorary Editors:

Agahaydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

David Narmania

Ministry of Regional Development and Infrastructure of Georgia. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqjauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Vagif Arzumanli

Doctor of Philological Sciences. Professor. Institute of Literature. Director of Literary International Relations section of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Head consultants:

Alexandra V. Gorbenko

National Transport University. Ukraine. PhD LG.

Anzor G. Abzalava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Beso Kochlamazashvili

Tbilisi State Medical University. Department of Pathological Anatomy. Associate Professor.

Beykas Seyfulla Xidirov

Doctor of Economical Sciences. Professor

Elshan Mahmud Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor

Eneke Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academically Doctor of Economics. Full Professor

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Lienara Adzhieva

The Crimea Humanitarian University. Ukraine. PhD.

Loid Karchava

Doctor of Business Administration. Association Professor. Caucasus International University.

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Nelya A. Gluzman

Crimean University for the Humanities. Doctor of Pedagogical Sciences.

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Volgograd Social and Educational University. Doctor of Biological Sciences. Professor. Volgograd Social and Educational University.

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. Ukraine. PhD PSR

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

UDC: 3/K-144

©Publisher:

Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. Gulustan - bssjar

©Editorial office:

Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Website: www.azdiasporaingeorgia.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru

©Typography:

AZCONCO LLC. Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Editor-in-chief: Lienara Adzhieva. Crimean University for the Humanities. PhD in History. Associate Professor.

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

Finance manager: Maia Kapanadze. Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Reproduction of any publishing of The Caucasus permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Єрмілов Валерій

МЕДИКО-САНІТАРНИЙ НАГЛЯД ЗА ЗЕМСЬКИМИ ШКОЛАМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ3

Ренат Ріжняк

ІСТОРИЯ НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО СЕРВІСІВ НАУКОВИХ
БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ9

Інна Котькалова-Литвин

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ПОЗИКОВОГО ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА14

Шевкіє Мурадасилова

КОНФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРШОГО ВСЕЗАГАЛЬНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1897 р.) ...20

Надія Марченко, Олена Нечипорук, Артем Вахіль, Віталій Шукало

МЕТОДИ ОБРОБКИ ВІБРОДІАГНОСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПОБУДОВА НА ЇХ ОСНОВІ СИСТЕМ
ОПЕРАТИВНОЇ ДІАГНОСТИКИ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ25

Игорь Ищенко

ПОЛИТИЧЕСКАЯ НЕСТАБИЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА30

Мирослава Олієвська

ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ36

МЕДИКО-САНІТАРНИЙ НАГЛЯД ЗА ЗЕМСЬКИМИ ШКОЛАМИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Єрмілов Валерій Семенович

Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат медичних наук, доцент (Україна)
e-mail: vs-ermilov@mail.ru

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуті виникнення і розвиток медико-санітарного нагляду за земськими школами на Півдні України у кінці XIX – на початку XX ст. Встановлено, що найбільш активно і результативно цим питанням займалися земські лікарі Херсонської губернії, досить дієво у окремих повітах ця справа була поставлена в Таврійській і Бессарабській губерніях. Але, займаючи певні передові позиції серед земств країни, земська медицина південноукраїнських губерній так і не змогла вирішити всі питання організації нагляду, медичної допомоги та оздоровлення сільських шкіл і їх учнів, що продовжує залишатись актуальним і сьогодні.

Ключові слова: земська медицина, земська освіта, медико-санітарний нагляд, захворюваність дітей.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены возникновение и развитие медико-санитарного надзора за земскими школами на Юге Украины в конце XIX – начале XX в. Установлено, что наиболее активно и результативно этим вопросом занимались земские врачи Херсонской губернии, достаточно действенно в отдельных уездах это дело было поставлено в Таврической и Бессарабской губерниях. Но, занимая определенные передовые позиции среди земств страны, земская медицина южноукраинских губерний так и не смогла решить все вопросы организации надзора, медицинской помощи и оздоровления сельских школ и их учеников, что продолжает оставаться актуальным и сегодня.

Ключевые слова: земская медицина, земское образование, медико-санитарный надзор, заболеваемость детей.

АБСТРАКТ

In the article an origin and development of medical-sanitary supervision after schools of zemstvo in the South of Ukraine in the end of XIX – beginning of the XX century is considered. It is set that most actively and effectively this question was considered by doctors of the Kherson province, effectively enough this business was set in Tavricheskaya and Bessarabskaya provinces. But, occupying certain front-rank positions among the zemstvos of the country, medicine of zemstvo of south Ukrainian provinces was not able to decide all questions of organization of supervision, medical care of rural schools and their students, that remains actual even nowadays.

Key words: medicine of zemstvo, education of zemstvo, medical-sanitary supervision, morbidity of children.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я стан здоров'я дітей є однією з найбільш актуальних проблем у всьому світі, адже здоров'я дітей є інтегральним показником загального благополуччя суспільства у кожній державі. Стан здоров'я дітей в Україні досить давно є незадовільний і продовжує погіршуватись [1]. Сучасний дослідник Г. М. Даниленко цілком слушно наголошує: "Протягом тривалого часу основним соціально-детермінуючим чинником життєдіяльності дітей та підлітків виступає школа. У вітчизняній та зарубіжній літературі зазначається, що незамінним та практично єдиним (після сім'ї) органом, який спроможний впливати на стан здоров'я дітей та підлітків, є навчальний заклад" [2, с. 196]. Тому від стану (перш за все санітарно-гігієнічного) школи багато в чому залежить здоров'я учнів.

Шкільна гігієна набула свого розвитку в кінці XIX – на початку XX ст. Визнаним основоположником шкільної гігієни у Російській імперії був проф. Ф. Ф. Ерісман. Багато для розвитку шкільної гігієни зробили видатні вчені – гігієніст Г. В. Хлопін і анатоμο-фізіолог П. Ф. Лесгафт. Активно питаннями здоров'я та гігієни дітей займалися Товариство російських лікарів в пам'ять М. І. Пирогова, де була утворена Комісія зі шкільної гігієни і розповсюдження гігієнічних знань в народі, Всеросійські з'їзди природознавців і лікарів, відділи Російського товариства охорони народного здоров'я, які мали секції з нагляду за здоров'ям, навчанням і працею дітей та підлітків.

Як відомо, значну увагу народній освіті приділяло земство. Воно за свій рахунок у все зростаючій кількості створювало школи на селі. На питання стану захворюваності школярів, організації медичної допомоги їм та санітарний нагляд за школами одразу звернула увагу земська медицина.

Земські лікарі прийшли до висновку, що у навчальному закладі повинен бути свій лікар або хоч би постійний лікарський нагляд за школами земськими медиками, які б не тільки стежили за здоров'ям дітей і лікували хворих, а й проводили гігієнічні та оздоровчі заходи.

Серед низки відомих у країні земських лікарів, що активно займалися цими питаннями, були і такі визначні діячі земської медицини Херсонської губернії, як М.П. Тезяков і Ф.Л. Касторський, Таврійської губернії – В. П. Малишев, Бессарабської губернії – О. В. Корчак-Чепурківський.

Загальні аспекти історії шкільної медицини та гігієни, але з відомих ідеологічних позицій, висвітлювались у публікаціях радянських дослідників С. Е. Советова, Р. А. Калюжною, Н. Г. Подоляк-Шуміло і С. С. Познанського, В. М. Кардашенко, Г. Н. Сердюковської із співавторами, Є. П. Папушоя, Б. І. Аккермана [3] тощо.

Належну увагу гігієні дітей та підлітків приділяють і сучасні учені В. Р. Кучма, М. П. Гребняк, В. Г. Бардов, І. І. Даценко, М. Б. Шегедин, Ю. І. Шашков, І. П. Аносов, В. Х. Хоматов, Н. Г. Сидоряк, В. І. Берзін, І. П. Козярін, О. П. Івахно [4]. Але у їхніх працях історія цієї справи представлена дуже коротко в узагальнюючому вигляді у складі вступних розділів, часто повторюючи попередню застарілу інформацію. Детальні публікації про виникнення і розвиток медико-санітарного нагляду за школами та учнями відсутні. Тому ми вирішили висвітлити це питання на прикладі південноукраїнського регіону – у Херсонській, Таврійській та Бессарабській губерніях, де медичному обслуговуванню і гігієні дітей у земський період надавалась досить значна увага. Це і стало метою нашого дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Уперше на питання шкільної гігієни, здійснення якої мали намір нести у народ санітарну просвіту, у Херсонській губернії на губернському рівні звернули увагу на III-у губернському з'їзді лікарів і представників земських управ у 1876 р.: “С целью проведения в народ здоровых гигиенических понятий съезд просит губернское собрание ходатайствовать о введении обязательного курса гигиены в учительских семинариях и институтах, а в последствии и в народных училищах. Вместе с тем, съезд ходатайствует о назначении премии за лучший из учебников по гигиене, составленный по конкурсу, программу которого имеет представить будущий съезд” [5, с. 494]. Губернські земські збори підтримали цю постанову і пропозиція введення обов'язкового курсу гігієни в учительських закладах і народних училищах була через губернатора представлена “высшему правительству”. А у 1880 р. губернська управа у своїй доповіді губернським зборам, звертаючи увагу на те, що “Точное изучение, проследившее за учениками в школе в течении нескольких лет, указало, что известные болезненные припадки учащихся ухудшаются с каждым годом – длизорукость, болезни глаз, искривление позвоночника, задержанное развитие грудной клетки и легких и т.д., открыло целый ряд болезней, зависящих от дурных условий школы и расстраивающих здоровье на всю жизнь”, для підняття рівня народного здоров'я запропонувала, серед іншого, ввести викладання гігієни уже в усіх навчальних закладах [6, с. 481, 484]. У той же час і у Феодосійському повіті Таврійської губернії “Представители земства, сознавая необходимость распространения здоровых гигиенических понятий среди всего населения губернии, ходатайствовали о введении преподавания гигиены во всех школах” [6, с. 483].

Активно санітарним наглядом за школами у Херсонській губернії стали займатись після утворення у 1886 р. губернської санітарної організації. XI-й губернський з'їзд лікарів і представників земських управ, що відбувся у 1888 р., визнав бажаним обстеження шкіл санітарними та дільничними лікарями. На підставі цього губернська управа клопотала про надання “всем врачам губернии права входа в сельские школы для производства санитарных исследований как относительно здания школ, так и относительно самих учеников”. Такий дозвіл був отриманий у січні 1889 г. від директора народних училищ [7, с. 6].

Першим, серед повітових санітарних лікарів, у кінці 1889 р. огляд учнів у земському однокласному училищі у містечку Новоукраїнка здійснив відомий діяч земської медицини Єлисаветградський повітовий санітарний лікар М.І. Тезяков. З поміж оглянутих учнів були виявлені хворі трахомою і гнійним кон'юнктивітом. Для розгляду медичних питань Єлисаветградській повітовій училищній раді було дозволено запрошувати на свої засідання лікарів, а губернська санітарна комісія висловила за запрошення саме санітарного лікаря [8, с. 98]. У 1890–1891 учбовому році дільничними і санітарним лікарем були обстежені вже майже всі земські школи повіту.

XII-й губернський з'їзд земських лікарів і членів повітових управ у вересні 1891 р. постановив уже в обов'язковому порядку “Включить в круг ведения санитарного надзора земские и церковно-приходские народные школы” [9, с. 483].

На губернській нараді санітарних лікарів у листопаді 1891 р. деякі лікарі повідомили, “что в уездах возникает вопрос о выработке нормального типа школы; те планы, которые им пришлось видеть, выработанные техниками на основании образцов северных школ, по их мнению неудовлетворительны”. Тому на нараді “Решено просить губернскую управу принять меры, чтобы планы школ, предполагаемых к постройке, были обязательно передаваемы до утверждения плана на рассмотрение санитарного врача и уездного съезда” [10, 214].

У вересні 1892 р. Єлисаветградська повітова виконавча санітарна комісія у зв'язку з епідемією холери у країні розробила заходи попередження захворювань серед учнів шкіл, які циркуляром повідомила “для руководства и исполнения гг. учителям и попечителям народных школ Елисаветградского уезда” [11, с. 184–186]. Школи повіту також були забезпечені невеликими аптечками із засобами та інструкціями надання допомоги учителями при виникненні серед учнів захворювань холерою.

На XIII-у губернському з'їзді лікарів і представників управ у 1895 р. санітарний лікар Н. П. Васильєвський зробив доповідь “Гигиена и санитария в применении к земским народным школам Херсонской губернии”, в якій констатував, що санітарні обстеження шкіл поки що зроблені тільки у Єлисаветградському і Ананьївському повітах. З'їзд з цього питання постановив здійснити цілий ряд заходів посилення санітарного нагляду за школами, участі лікарів у влаштуванні шкіл та обговоренні всіх училищних питань, ознайомленні учителів з основами шкільної гігієни та ознаками гострих заразних хвороб, участі громад у піклуванні здоров'ям дітей [12, с. XIII–XIV]. Але губернські земські збори майже нічого з цих пропозицій не прийняли.

Поступово санітарні обстеження шкіл розповсюдились у усій губернії, на початку і в кінці учбового року, а потім і частіше. Результати цих обстежень були тривожними. Так, Єлисаветградський санітарний лікар В. В. Хижняков у 1898 р. повідомляв, що з оглянутих 5278 учнів шкіл повіту у 8,7 % була виявлена трахома, у деяких школах рівень захворюваності досягав 33,3% [13, с. 123]. Лікарі Ананьївського повіту відмічали вплив школи на помітне зростання кількості сколіозів і розповсюдження корости. Один з дільничних лікарів цього повіту

М. П. Росляков у 1901 р. вперше організував гарячі сніданки для учнів земської школи, що зустріло схвалення як колег, так і влади. Дільничні лікарі Олександрійського повіту в 1902 р. вказували на вкрай незадовільний санітарний стан деяких шкіл. Лікар Ново-Одеської дільниці Херсонського повіту, обстеживши у 1903 р. дітей 7 шкіл, найбільшу захворюваність серед них знайшов карієсом зубів, коростою, кон'юнктивітом і анемією.

На XIV-у губернському земсько-медичному з'їзді 1899 р. Н.П. Васильєвський знову зробив доповідь "О развитии врачебно-санитарного надзора за школами в Херсонской губернии", в якій, вказуючи на збереження великої захворюваності трахомою і коростою ("обычных спутников народной школы"), звернув увагу на розповсюдженість дитячих інфекційних хвороб, що приводило до частих тимчасових закриттів шкіл в усіх повітах губернії. Він також відмітив активну позицію учителів у виявленні хвороб дітей та участі у їх лікуванні, необхідність створення належних санітарних позашкільних умов для учнів. З'їзд з цього питання постановив: "...введение вопросов школьно-санитарного надзора в круг обычных занятий уездных врачебных советов, с приглашением, по возможности, к участию в них учителей и учительниц. Приняты предложения докладчика о введении школьно-санитарного журнала и желательности устройства при уездных управах особых совещаний по школьным санитарным вопросам учителей и учительниц с участием врачей. ...Устройство школьных санитарных попечительств, которые могут послужить началом для развития общей земской санитарной организации на месте" [14, с. 117].

У 1909 р. лікарем К. Н. Спевачевським з'їзду земських лікарів Тираспольського повіту були представлені проекти санітарних правил для шкіл повіту та обов'язків лікарів з нагляду за земськими школами у санітарному відношенні.

У Таврійській губернії стан справ з медико-санітарного нагляду за школами був дещо інший. Публікацій про його початок знайти нам не вдалося. Єдине свідчення стосовно початкового періоду маємо з Перекопського повіту: земськими зборами 1881 р. "по докладу управы "О недостаточно внимательном отношении к физическим и гигиеническим условиям, в которые поставлены дети низших школ" постановлено принять к сведению и поручить вниманию врачей". Але, як сказано про це у ювілейному (1864–1913 рр.) збірнику, "... К сожалению, не осталось никаких материалов для суждения о том, в какой мере исполнялось врачами это постановление собрания" [15, с. 30].

На IX-у Таврійському губернському з'їзді земських лікарів у 1892 р. І.Ф. Кефелі у доповіді "Организация санитарной части в губернии" стосовно медико-санітарного нагляду за школами говорив: "В начале летнего каникулярного времени санитарные врачи осматривают здания всех земских школ и представляют свои доклады об этом в земские управы для производства тех ремонтных работ, которые окажутся нужными. Во время же своих разъездов врачи обязываются ездить в училища и подвергать осмотру всех детей в отношении их здоровья. Вообще же надзор за здоровьем учеников должен всецело возлагаться на учительский персонал, который о каждом серьезно заболевшем ученике доводит до сведения ближайшего врача или фельдшера" [16, с. 96–97]. У кожному повіті постановка цього питання, згідно делегатських доповідей, була різною. Так, у Бердянському і Мелітопольському повітах земські лікарі здійснювали нагляд за всіма (земськими, церковно-приходськими, громадськими) школами. Більшість з них мала незадовільний стан: "Главный важный недостаток – теснота школ, переполнение их учащейся молодежью. Плохое освещение, сырость, отсутствие какой бы то ни было вентиляции, отсутствие теплой раздевальной и отхожих мест – спутники многих народных школ" [17, с. 220]. У Дніпровському повіті "Все врачи участвуют в санитарном надзоре за школами и им вменяется в обязанность во время разъездов по участку посещать школы". "Все почти врачи указывают на тесноту школьных помещений и недостаточное освещение" [17, с. 276]. У Перекопському повіті "В санитарном надзоре за школами земские врачи официального участия не принимают, но ежегодно по поручению земской управы участковые врачи осматривают санитарное состояние в своих участках" [17, с. 329]. В Євпаторійському повіті "Санитарный надзор хотя и входит в круг обязанностей участковых врачей, но он производится периодически по усмотрению врача" [17, с. 355]. У Сімферопольському повіті лікарського нагляду за школами поки що не було.

Захворюваність учнів таврійських шкіл також була досить високою, переважали хвороби очей та шкіри. Дніпровські повітові земські збори 1904 р. розглядали "очень интересное ходатайство сакского земского учителя Рупчева, который, наблюдая на школьниках массу кожных заболеваний, решил устроить для них баню" [18, с. 47]. Збори підтримали це клопотання і виділили певні кошти. Лікарська рада Бердянського повіту в 1906 р. запропонувала "ввести в народных школах как предмет обучения, гигиену и вообще расширить курс обучения" [19, с. 458].

У 1911 р. санітарний лікар Перекопського повіту В.П. Малишев провів огляд дітей 30 шкіл (1039 учнів) і встановив, що у земських школах здорових дітей було 57, 5 %, а у церковно-приходських – 49,1 %. Найбільше діти страждали захворюваннями очей (кон'юнктивіти, трахома), анемією, порушеннями постави та сколіозом, ознаками поганого харчування [20, с. 161–165]. Заслухавши цю інформацію на засіданні лікарської ради при повітовій управі у 1912 р., дільничні лікарі "признали положение дела неудовлетворительным, но нашли невозможным наличными врачебными силами производить систематические осмотры всех школьников уезда" [21, с. 202].

На засіданні Ялтинської земської лікарської ради 1911 р. було сказано: "Посещение школ и осмотр учащихся с целями противоэпидемическими входит в круг обязанностей всего участкового медицинского персонала, в том числе и фельдшерского" [22, с. 146]. У Бердянському повіті на лікарській раді у листопаді 1913 г. була затверджена програма порайонних курсів з гігієни для земських учителів, які взялась проводити група дільничних лікарів.

Значну увагу школі приділяли земські лікарі Бессарабської губернії, південна частина якої сьогодні входить до складу Одеської області. Уже на першому з'їзді бессарабських земських лікарів у 1873 р. доктор

медицини Л.А. Маровський у доповіді про умови роботи сільських шкіл говорив, що в школах Бессарабії тісно, сиро, холодно, погані вентиляція та освітлення. Він запропонував розробити зразковий проект сільської школи, а учителям розповсюджувати серед учнів здорові поняття про гігієну. У 1893 р. губернські земські збори вирішили утворювати в селах комітети громадського здоров'я, до складу яких лікарі запропонували включати і учителів, санітарної просвіти серед учнів і учителів, залучення учителів до боротьби з трахомою та іншими хворобами, участі лікарів у педагогічних нарадах приділив 8-й губернський з'їзд лікарів і представників земств у 1897 р. З'їзд земських лікарів Акерманського повіту в 1902 р. рекомендував управі організувати читання лекцій з гігієни для учителів і учнів, а також літні курси для учителів з гігієни, медицини та ветеринарії, виділити кошти для придбання книг з популярної медицини та гігієни для шкільних бібліотек. Лікарі у 1913 р. склали брошури про найбільш розповсюджені хвороби молдавською мовою для читання їх селянам медиками і учителями [23].

Земські лікарі здійснювали санітарний нагляд за школами і оглядали учнів згідно обов'язку, але були випадки коли навчальні заклади і наймали лікарів. Так, Байрамчійська учительська семінарія Акерманського повіту спочатку утримувала лікаря (місцевого вільнопрактикуючого) за свій рахунок, а потім повітові земські збори асигнували кошти "на утримання лікаря у Байрамчі з умовою, що ці кошти будуть сплачуватися до тих пір, поки лікар буде працювати у Байрамчі і звітувати перед земською управою про свою роботу" [24, с. 158].

З початком Першої світової війни значна частина сільських медичних працівників пішла в армію і медико-санітарний нагляд за школами у земствах був послаблений.

ВИСНОВКИ

З розвитком земської освіти на Півдні України нагляд за санітарним станом сільських шкіл і медичним оглядам їх учнів все більшу увагу приділяли земські лікарі. З самого початку цієї справи найбільш дієвою була земська медицина Херсонської губернії. Тут одразу ж були виявлені незадовільний санітарний стан народних шкіл і висока захворюваність у них дітей. Нагляд за школами активізувався з утворенням губернської земської санітарної організації (першої на території України), члени якої (повітові санітарні лікарі), досить детально обстежували школи і оглядали учнів, розробляли і намагалися здійснювати заходи з покращення справ у цьому важливому питанні.

У Таврійській губернії медико-санітарний нагляд за школами розгортався повільніше. Тривалий час догляд за здоров'ям учнів покладався переважно на учителів, лікарі ж були більш пасивними, реагуючи тільки на їх звернення. Тому не дивно, що навіть у кінці земського періоду, у 1913 р., на губернському земсько-медичному з'їзді губернський санітарний лікар констатував, що "Санітарний надзор за школами в губернії установлен во всех уездах, но не везде он проводится правильно и постоянно" [25, с. 264].

Активно шкільною гігієною займалися земські лікарі Бессарабської губернії, надаючи перевагу санітарній просвіті серед учителів та учнів.

В цілому ж, багато питань організації медико-санітарного нагляду за школами, огляду учнів, медичної допомоги, проведення санітарно-гігієнічних і оздоровчих заходів у навчальних закладах до нашого часу залишаються не вирішеними, тому досліджений минулий досвід є повчальним і розглянута тема продовжує бути актуальною і сьогодні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Няньковський С. Л. Стан здоров'я школярів в Україні / [Няньковський С. Л., Яцула М. С., Чикайло М. І., Пасечнюк І. В.] // Здоров'я ребенка. – 2012. – № 5.
2. Даниленко Г. М. Гігієнічна скринінг-оцінка здоров'я дітей шкільного віку / Г. М. Даниленко // Наукові засади Міжгалузевої комплексної програми "Здоров'я нації". Випуск 1. / За ред. А.М. Сердюка. – К. : Фірма "Деркул", 2007. – С. 196–210.
3. Школьная гигиена / С. Е. Советов и др. – К. : Вища школа, 1971. – 228 с.; Калюжная Р. А. Школьная медицина / Р. А. Калюжная. – М. : Медицина, 1975. – 392 с.; Подоляк-Шуміло Н. Г. Шкільна гігієна / Н. Г. Подоляк-Шуміло, С. С. Познанський. – К., 1981. – 453 с.; Кардашенко В. М. Гигиена детей и подростков / В. М. Кардашенко. – М. : Медицина. – 503 с.; Сердюковская Г. Н. Гигиена детей и подростков / Г. Н. Сердюковская, А. Г. Сухарев, Е. М. Белостоцкая и др. / [под ред. Г. Н. Сердюковской и А. Г. Сухарева]. – М. : Медицина, 1989. – 496 с.
4. Кучма В. Р. Гигиена детей и подростков : Учебник / В. Р. Кучма. – М. : Медицина, 2001. – 384 с.; Гребняк М. П. Профилактика медицина детей та підлітків / М. П. Гребняк. – Донецьк : Норд-Пресс, 2004. – 258 с.; Бардов В. Г. Гігієна та екологія людини : Підручник / В. Г. Бардов. – К. : Нова книга, 2005. – 720 с.; Даценко І. І. Гігієна дітей та підлітків : Підручник / І. І. Даценко, М. Б. Шегедин, Ю. І. Шашков. – К. : Медицина, 2006. – 304 с.; Аносов І. П. Вікова фізіологія з основами шкільної гігієни : Підручник / І. П. Аносов, В. Х. Хоматов, Н. Г. Сидоряк. – Мелітополь : ТОВ Видавничий будинок ММД, 2008, – 433 с.; Гігієна дітей та підлітків / [за ред. проф. В. І. Берзіня]. – К. : Асканія, 2008. – 307 с.
5. Доклад о медицинской части в губернии // Сборник Херсонского земства. – 1877. – № 9. – С. 488–497.
6. Доклад губернской земской управы об устройстве медицинской части в губернии // Сборник Херсонского земства. – 1881. – № 1–2. – С. 477–511.
7. Отчет по исполнению постановлений XI съезда врачей и членов управ // XII съезд земских врачей и членов уездных управ в г. Херсоне (10–17 сентября 1891 года). Доклады, отчеты делегатов, отчеты о заседаниях и проч. – Херсон, 1891. – С. 1–7.

8. Отчеты о деятельности санитарного персонала. 1. Санитарного врача Елисаветградского уезда Н. И. Тезякова с ноября 1889 г. по август 1890 года // Сборник Херсонского земства. – 1890. – № 9. – С. 85–134.
9. Постановления XII съезда врачей и членов управ Херсонской губернии // XII съезд земских врачей и членов уездных управ в г. Херсоне (10–17 сентября 1891 года). Доклады, отчеты делегатов, отчеты о заседаниях и проч. – Херсон, 1891. – С. 483–500.
10. Протокол совещания санитарных врачей 12–16 ноября 1891 года // Сборник Херсонского земства. – 1891. – № 11. – С. 213–221.
11. Протокол Елисаветградской уездной санитарной исполнительной комиссии // Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1892. – № 18. – С. 183–186.
12. Постановления XIII съезда врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии, 10–18 октября 1895 года // XIII съезд врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии в г. Херсоне. (10–18 октября 1895 года). Доклады, отчеты о заседаниях и пр. Выпуск I. – Херсон, 1896. – С. I–XV.
13. Съезд врачей Елисаветградского земства // Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1898. – № 10. – С. 114–126.
14. Протоколы совещания земских и городских врачей и представителей управ Херсонской губернии // Совещание земских и городских врачей и представителей управ Херсонской губернии (XIV съезд). Выпуск II. – Херсон, 1901. – С. 21–127.
15. Малышев В. Юбилейный сборник. Земская медицина в Перекопском уезде / В. Малышев. – Симферополь, 1914. – 318 с.
16. Кефели И. Ф. Организация санитарной части в губернии / И. Ф. Кефели // IX съезд земских врачей Таврической губернии 1892 года. Журналы и приложения. – Симферополь, 1892. – С. 94–97.
17. Делегатские доклады // Труды X Губернского съезда земских врачей Таврической губернии. Т. II. Делегатские доклады, инструкции и обязательные постановления (Приложения №№ с 4 по 10 включительно, 16 и 17). – Симферополь, 1895. – С. 89–558.
18. Евпаторийское XXXIX очередное земское собрание // Вестник Таврического земства. – 1904. – № 21. – С. 45–52.
19. Во врачебном совете Бердянского земства // Вестник Таврического земства. – 1906. – № 37. – С. 458–459.
20. Малышев В. П. О школьно-санитарном надзоре / В. П. Малышев // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1913. – № 3. – С. 157–165.
21. Журналы врачебных советов при Перекопской земской управе // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1913. – № 3. – С. 197–203.
22. Журнал заседаний Ялтинского земского врачебного совета 1-2 ноября 1911 года // Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. – 1912. – № 3-4 – С. 140–148.
23. Папушой Е. П. Земские врачи о роли народного образования в гигиеническом воспитании крестьянства / Е. П. Папушой, Б. И. Аккерман // Советское здравоохранение. – 1990. – № 2. – С. 72–74.
24. Доклады Аккерманской уездной земской управы 16 очередному уездному земскому собранию 1884 года // Вестник Бессарабского земства. – 1884. – № 10. – С. 153–158.
25. Дзевановский А. А. Обзор состояния земской медицины и деятельности земско-медицинской организации Таврической губернии с 1895-1911 г. / А. А. Дзевановский // Труды XI Губернского съезда врачей и представителей земств Таврической губернии. Том I-й (Делегатские доклады). – Симферополь, 1913. – С. 230–287.

ІСТОРІЯ НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО СЕРВІСІВ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Ріжняк Ренат Ярославович
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, кандидат педагогічних наук, професор кафедри математики (Україна)
e-mail: rizhniak@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті досліджується історія розвитку наукового та технологічного забезпечення надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів. Визначені часові рамки еволюції наукового обґрунтування технологій надання доступу до сервісів книгозбірень у загальному процесі інформатизації вузівських бібліотек.

Ключові слова: інформатика, вищий навчальний заклад України, наукове забезпечення, технологічне забезпечення, надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів, інформатизація наукових бібліотек.

ABSTRACT

The article examines the history of scientific and technological support of providing access to the local and foreign library services. The timeframes for scientific justification of technologies of providing access to the services of libraries in the overall process of computerization in University Libraries are defined.

Keywords: computer science, higher education institution of Ukraine, scientific support, technological support, providing access to local and foreign library services, information research libraries.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется история развития научного и технологического обеспечения предоставления доступа к локальным и внешним библиотечным сервисам. Определены временные рамки эволюции научного обоснования технологий предоставления доступа к сервисам библиотек в общем процессе информатизации вузовских библиотек.

Ключевые слова: информатика, высшее учебное заведение Украины, научное обеспечение, технологическое обеспечение, предоставление доступа к локальным и внешним библиотечным сервисам, информатизация научных библиотек.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом 80-х рр. ХХ ст. інформатизація перетворилася на повноцінний та логічний процес впровадження автоматизованих технологій передачі документального та електронного потоків інформації в різних науково-практичних галузях. Ці суспільні тенденції не обійшли галузь бібліотечно-інформаційної діяльності. Локальні та зовнішні бібліотечні системи завдяки інформаційним комунікаційним технологіям глобальних комп'ютерних мереж дозволили здійснювати доступ і пошук різноманітних ресурсів. Дослідження еволюції теоретичного обґрунтування інформатизації наукових бібліотек у вищих навчальних закладах України протягом періоду з 80-х рр. ХХ ст. по теперішній час є досить важливим аспектом вивчення історії впровадження інформатики у вищу освіту нашої держави. Результати такого дослідження можуть створити вагомі передумови для розв'язання більш загальних проблем становлення і розвитку інформатики.

Попередні дослідження з інформатизації бібліотек в основному стосувалися вивчення стратегічних орієнтирів розвитку бібліотек ВНЗ (Н. І. Апшай [1]), закономірностей формування електронних ресурсів бібліотек України в системі наукових комунікацій (Г. В. Шемаєва [2]), особливостей управління автоматизацією бібліотек (Т. Робін [3]), визначення змісту наукових уявлень про бібліотечні технології в Україні протягом періоду 1980-2007 рр. (О. Г. Кириленко [4] та О. О. Ісаєнко [5]), вивчення джерельної бази історії автоматизації українських та закордонних бібліотек та визначення основних етапів та напрямів автоматизації бібліотечної діяльності в різних країнах світу (О. М. Пашков [6]), вивчення провідних тенденцій комп'ютеризації процесів бібліографічної діяльності бібліотек в Україні протягом періоду з 1991 до 2009 р. та визначення основних етапів теоретичного осмислення та практичного впровадження комп'ютерної техніки в бібліографічну діяльність бібліотек (Л. Ф. Трачук [7]), досліджень концептуальних основ функціонування бібліотечного Інтернет-сервісу як окремого виду бібліотечного сервісу, загальних передумов освоєння Інтернет-простору бібліотеками України, показників динаміки та статистичних даних підключення вітчизняних бібліотек до Інтернету та створення ними веб-проектів (Д. В. Солов'яненко [8]), визначення основних послідовних етапів інформатизації бібліотек вищої школи України та їх історичні рамки: модернізація (кінець 80-х рр. – перша половина 90-х рр. ХХ ст.), інновація (друга половина 90-х рр. ХХ ст. – перша половина першого десятиріччя ХХІ ст.) та трансформація (починаючи з 2005 р.) (Т. О. Колесникова [9]). У монографічному дослідженні Т. В. Добко [10] висвітлено становлення та розвиток довідково-бібліографічної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника та інших наукових бібліотек України у період трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань. Нарешті, в статті [11] М. С. Слободяника був проаналізований зміст ґрунтовних наукових праць (монографій, підручників, авторефератів дисертацій, наукових посібників,

публікацій з наукових збірників, періодичних і серійних видань з питань бібліотечної науки), які висвітлювали теоретичні та методичні проблеми в галузі вітчизняного бібліотекознавства.

Проте детально історія розвитку науково-технологічного забезпечення інформатизації бібліотек у вищих навчальних закладах України в другій половині XX – на початку XXI ст. систематично та ґрунтовно науковцями не досліджувалася.

Еволюція розвитку наукового, технологічного та технічного забезпечення інформатизації наукових бібліотек у вищих навчальних закладах України протягом періоду з 80-х рр. XX ст. по теперішній час тривала протягом трьох основних етапів: перший етап – обґрунтування процесів автоматизації бібліотек ВНЗ; другий етап – обґрунтування технологій надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів; третій етап – обґрунтування теоретичних основ, розробка стратегій та створення технологій формування повнотекстових електронних масивів інформації (електронних бібліотек).

Метою цієї статті є дослідження історії розвитку наукового обґрунтування технологій надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів наукових бібліотек (тобто зміст другого з вище визначених етапів) у вищих навчальних закладах України у контексті вивчення історії становлення і розвитку інформатики та її впровадження у вищій школі України. Досягнення мети дослідження буде проводитися шляхом розв'язання таких задач: а) з'ясування джерельної бази та історіографії дослідження; б) визначення основних фактів наукового забезпечення надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів наукових бібліотек ВНЗ України; в) визначення часових рамок етапу обґрунтування технологій надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів наукових книгозбірень вищої школи України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкриємо зміст *другого етапу еволюції наукового забезпечення інформатизації наукових бібліотек у ВНЗ України*, протягом якого науковці в основному спрямовували свої зусилля на обґрунтуванні технологій та опису методик надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів.

Посилення ідентифікаційного аспекту бібліотечної діяльності завдяки розвиткові інформаційних технологій, з одного боку, та невідповідність вітчизняних теоретичних розробок потребам практики і рівню трансформації університетських бібліотек як соціально-комунікативних організацій, з іншого, зумовлювали необхідність подальшого дослідження *процесів автоматизації* наукових книгозбірень в контексті аналізу їх програмного забезпечення. Починаючи з 2003 р. глибокий аналіз діючих в Україні програмних засобів для комплексної автоматизації бібліотек в цілому і формування електронного каталогу зокрема, було здійснено на сторінках журналу «Бібліотечний форум України». В цьому контексті можна назвати такі статті: О.Луганського «Система автоматизації бібліотечних процесів «Університетська бібліотека» (UNILIB)» (2003 р., № 2), С. Доценка «Інтегрована бібліотечна система ALEPH 500» (2004 р., № 1), І. Левченко «Вісім років з Liber: досвід комплексної автоматизації університетської бібліотеки» (2003 р., № 2), О. Волохіна «ІРБІС – система автоматизації бібліотек» (2009 р., № 3) та інші. У 2003 році у статтях розробника І. В. Карпенка [12; 13] була представлена структура та організаційно-технологічні засади функціонування вітчизняної автоматизованої інформаційної системи «УФД Бібліотека», що була призначена для розв'язання двох взаємопов'язаних задач: 1) забезпечення ефективного відбору документів з будь-якого робочого місця установи, їх замовлення та перегляду відповідних електронних копій; 2) підвищення ефективності праці працівників бібліотеки за рахунок автоматизації основних виробничих циклів бібліотеки.

У 2003 році питанням інтелектуальної обробки цифрових ресурсів Інтернет була присвячена робота О. М. Волохіна [14], у якій автор ґрунтовно дослідив Дублінське ядро метаданих як *середовище каталогізації цифрових ресурсів*. Стандарт метаданих (буквально: даних про дані) Дублінське ядро є інтернаціональним форматом опису практично будь-яких ресурсів Інтернет. Автором розглянуті принципи створення описів Дублінського ядра, можливості подальшого їх перетворення до бібліографічного формату за посередництвом формату обміну даними на магнітних носіях UNIMARC (UKRMARC), теоретичні та практичні аспекти подібного конвертування за допомогою оригінального онлайн-програмного забезпечення, створеного автором.

На початку 2000-х рр. науковцями проводилися теоретичні дослідження для розробки науково-обґрунтованих засад побудови Національної системи *реферування наукової літератури*. Основним результатом цих досліджень стало дисертаційне дослідження 2001 р. [15] та монографія 2002 р. [16] М. Б. Сороки, у яких були запропоновані концептуальні положення, що були покладені в основу створення системи реферування: поєднання принципів розподіленого аналітико-синтетичного опрацювання потоку вітчизняної наукової літератури з централізованим формуванням загальнодержавної реферативної бази даних і підтримкою багатоаспектного використання її інформаційних ресурсів; необхідність залучення до робіт з реферування публікацій індивідуальних та колективних авторів. Автором запропонована архітектура Національної системи реферування та визначений зміст технологічних циклів, які слід послідовно виконувати в процесі практичної реалізації запропонованої моделі реферування української наукової літератури. На основі цієї теоретичної розробки почалося формування загальнодержавної бази даних «Україніка наукова», статей з серійних видань (розписувалися в Інституті проблем реєстрації інформації) та трьох галузевих серій українського реферативного журналу «Джерело».

Для другого етапу розвитку інформатизації вузівських бібліотек основним характерним напрямком наукових досліджень стали теоретичні та практичні пошуки способів та закономірностей *надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів*. Цій проблемі була присвячена стаття Т. П. Павлуші [17], де в деталях розкривалися теоретичні та методологічні особливості реалізації проекту створення навчального комп'ютерного класу з навчання сервісу та забезпечення доступу до мережі Інтернет читачів Національної

бібліотеки України імені В. І. Вернадського (гранд був наданий у 1996 р. Київським регіональним представництвом фонду «Євразія»). Монографія А. О. Чекмарьова, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуші 1998 р. [18] та кандидатська дисертація 2002 р. І. А. Павлуші [19] були присвячені дослідженню основних тенденцій та напрямків розвитку електронних бібліотек в Україні та світі. У роботах запропоновані технологічна модель та науково-практичні засади акумуляції в бібліотеках різної електронної інформації у формі електронних бібліотек із специфічними аспектами комплектування, обліку, формування фонду та використання ресурсів. Отже, науковці розглядали електронну бібліотеку як структуру з комплексною автоматизацією бібліотечних процесів. М. С. Слободяник, розглядаючи бібліотекознавчі аспекти цієї проблеми, виділяв у структурі електронної бібліотеки повнотекстову базу даних і метайнформацію, що дозволяє здійснити пошук цих документів [20]. Таким чином, станом на 2002 р. в теорії електронних бібліотек сформувалося два підходи: підхід з розумінням комплексності автоматизації бібліотечних процесів та підхід, в основу якого покладена структура електронної бібліотеки.

У цей період продовжувалися наукові дослідження щодо організації доступу до наукових *електронних бібліотек*, що проводилися фахівцями Центру бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ. У рамках наукової теми «Розробка архітектури й інформаційної технології електронної бібліотеки» (1999–2001 рр.) були розроблені наукові основи процесу трансформації бібліотеки в головний науково-інформаційний центр держави шляхом створення на її базі першої у світовій бібліотечній практиці національної системи реферування вітчизняної наукової літератури та реалізації мережевої технології формування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Нарешті, розробка теоретичних засад розвитку електронної бібліотеки як центру наукових електронних комунікацій і бази для започаткування нової у світовій практиці складової системи розповсюдження наукових публікацій, сутність якої полягала в підготовці та поширенні бібліотекою галузевих серій наукових електронних видань на компакт-дисках (на першому етапі було створено п'ять серій: природничі, технічні, суспільні, медичні та аграрні науки), стало результатом дослідження 2002–2004 рр. «Формування і використання ресурсів електронної бібліотеки» [21, с. 50].

В цей же період був покладений початок вітчизняних наукових досліджень щодо обґрунтування умов та розробки методик *створення та надання доступу до локальних бібліотечних сервісів*. На початку 2000-х рр. науковцем Л. Я. Філіповою було опубліковано кілька робіт (як роботи систематизуючого характеру наведемо монографію [22]), присвячених питанням створення бібліотечних веб-сайтів та їх інформаційного наповнення. Дослідниця сформулювала основні принципи створення бібліотечних веб-сайтів вищих навчальних закладів та структурувала їх основні цілі та завдання, які б забезпечували оптимальні умови для самостійної роботи студентів у системі галузевої інформації, за такими ознаками:

- 1) базове структурування внутрішніх і зовнішніх ресурсів (подання багаторівневої інформації з бібліотечного фонду);
- 2) активна реалізація інформаційних функцій, розвиток нових інформаційних послуг у мережі Інтернет;
- 3) ефективний засіб просування та рекламування власної бібліотеки в міжнародному інформаційному співтоваристві Інтернет;
- 4) надання користувачам мережі зручного доступу до власних інформаційних продуктів: бібліотечних баз даних, електронних каталогів, навчальних та методичних повнотекстових електронних документів;
- 5) залучення студентів до участі у створенні бібліотечного Web-сайта;
- 6) розвиток професійної майстерності бібліотекарів. Л. Я. Філіпова сформулювала методичні рекомендації щодо формування змісту Web-сайтів бібліотек.

А вже у 2002 р. в статті М. Б. Сороки [23] були сформульовані основні проблеми у сфері формування та використання бібліотечних інформаційних ресурсів. У цій же роботі були вказані основні шляхи розв'язання зазначених проблем:

- 1) розробка та затвердження в 2002 р. формату представлення бібліографічних записів на комп'ютерних носіях і приведення наявних баз даних у відповідність з його правилами;
 - 2) надання певного пріоритету вітчизняному проекту інтеграційного плану – диференційованій за галузями знання й інтегрованій у масштабах держави національній системі реферування української наукової літератури.
- Наукові пошуки технологій надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів викликали продовження досліджень науковців щодо формування нової *організаційної структури книгозбірень та закономірностей управління бібліотекою вищого навчального закладу*. Найбільш повно ця проблематика вивчена у монографічному дослідженні В. Г. Дригайла [24] (у співавторстві), у якій розкриті наукові основи діяльності бібліотеки вузу, охарактеризовані основні регламентуючі документи, структура бібліотеки, організація роботи відділів і технологічних процесів. У монографії всі аспекти модернізації діяльності вузівських бібліотек розглядалися через призму використання в них нових інформаційних технологій. Автор робить висновок про необхідність створення з цією метою в бібліотеках спеціалізованих підрозділів – відділів, секторів, зали електронного каталогу, медіацентрів, Інтернет-класів. Як наслідок, продовжує науковець, розвиток електронно-інформаційних засобів і можливостей бібліотек вузів виступатиме необхідною умовою їх переходу в нову якість як гібридних, віртуальних і електронних бібліотек.

Наукові дослідження щодо визначення оптимальної *структури вузівської бібліотеки* та моделі управління бібліотечними закладами були продовжені у 2005 р. І. О. Давидовою, у докторській дисертації [25] та в монографії [26] якої були визначені способи провадження інноваційної політики бібліотек, які реалізувалися в розгортанні її виробничої сутності. Було обґрунтовано, що процес інформатизації змінює характер бібліотечного виробництва до створення корпоративних індустріальних комплексів, електронних бібліотек та медіатек. В дисертаційному дослідженні І. О. Давидової розроблена системна та багаторівнева модель інноваційної політики бібліотеки, у якості об'єктів якої науковець визначила інформаційні технології, програмне забезпечення

автоматизації діяльності бібліотек, інформаційні ресурси й технології їх обробки, інформаційні продукти та послуги, бібліотечні програми та проекти, інфраструктуру бібліотечно-інформаційного виробництва і підприємництва. Розв'язанню проблеми узагальнення інноваційного розвитку сучасної вузівської бібліотеки в умовах реформування вищої освіти України було присвячене дисертаційне дослідження 2005 р. Н. І. Апшай [1]. Автор зробила висновок, що стратегія розвитку вузівської бібліотеки має передбачати обґрунтування її місії і основних функцій, що конкретизуються у вигляді стратегічних цілей. Результатом дослідження автора став модельний стратегічний план розвитку бібліотеки ВНЗ.

ВИСНОВКИ

Таким чином, протягом другого етапу розробки наукового забезпечення інформатизації вузівських наукових бібліотек – етапу обґрунтування технологій надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів у ВНЗ України – через посилення ідентифікаційного аспекту бібліотечної діяльності та виявлену невідповідність вітчизняних теоретичних розробок потребам практики продовжувалися дослідження процесів автоматизації книгозбірень (журнальні статті в «Бібліотечному форумі України», роботи І. В. Карпенка [12; 13] щодо презентації вітчизняної автоматизованої інформаційної системи «УФД Бібліотека», робота [14] О. М. Волохіна щодо дослідження Дублінського ядра метаданих як середовища каталогізації цифрових ресурсів). Але головними дослідженнями українських науковців протягом цього періоду були роботи щодо надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів. Це роботи М. Б. Сороки [15; 16], що визначали концептуальні положення Національної системи реферування наукової літератури; М. С. Слободяника [20], А. О. Чекмарьова, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуші [17; 18], І. А. Павлуші [19], де були реалізовані теоретичні та практичні пошуки способів та закономірностей надання доступу до локальних та зовнішніх бібліотечних сервісів та формування електронних бібліотек; Л. Я. Філіпової [22], якою були обґрунтовані умови та розробка методик створення та надання доступу до локальних бібліотечних сервісів; М. Б. Сороки [23], в якій були сформульовані основні проблеми у сфері формування та використання бібліотечних інформаційних ресурсів та вказані основні шляхи розв'язання зазначених проблем. Як наслідок, нові дослідження та нові умови функціонування наукових книгозбірень викликали необхідність проведення нових досліджень щодо особливостей управління бібліотекою вищого навчального закладу у вік глобалізації (В. Г. Дригайло [24]), щодо визначення способів провадження інноваційної політики бібліотек (І. О. Давидова [25; 26]), щодо узагальнення інноваційного розвитку сучасної вузівської бібліотеки в умовах реформування вищої освіти України (Н. І. Апшай [1]). Враховуючи, що основні теоретичні проблеми обґрунтування технологій надання доступу до локальних та зовнішніх сервісів наукових книгозбірень ВНЗ України були розв'язані українськими вченими на початку ХХІ ст., то цілком логічним є твердження, що основні факти та здобутки щодо науково-технологічного забезпечення доступу користувачів до сервісів бібліотек вищої школи України були обґрунтовані в період між 2000 та 2005 рр.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Апшай Н. І. Стратегічні орієнтири розвитку бібліотек вищих навчальних закладів в умовах реформування освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. І. Апшай. – Х. : ХДАК, 2005. – 21 с.
2. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. к-ри. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.
3. Робін, Т. Гарбор. Управління автоматизацією бібліотеки / Т. Робін. – К., 1997. – 56 с.
4. Кириленко О. Г. Еволюція наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні (80–90-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. Г. Кириленко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1996. – 23 с.
5. Ісаєнко О. О. Розвиток інноваційних бібліотечних технологій інформаційного обслуговування в Україні (1980–2007 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / О. О. Ісаєнко; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського НАН України. – К., 2009. – 20 с.
6. Пашков О. М. Автоматизація бібліотек: історико-бібліотекознавчий аспект (II половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / О. М. Пашков ; Київ. нац. ун-т культури і мистец. – К., 2005. – 20 с.
7. Трачук Л. Ф. Комп'ютеризація бібліографічної діяльності бібліотек в Україні (1991–2009) : основні напрями розвитку бібліографування та бібліографічного обслуговування : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. Ф. Трачук; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – К., 2010. – 20 с.
8. Солов'яненко Д. В. Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні: становлення і розвиток (1990-ті рр. – почато к ХХІ ст.) : дис. ... канд. історичних наук : 07.00.08 / Д.В.Солов'яненко ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 208 с.
9. Колесникова Т. О. Етапи інформатизації бібліотек вищої школи України і США : порівняльна характеристика / Т. О. Колесникова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 4. – С. 59–66.
10. Добко Т. В. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України : становлення та розвиток (ХХ ст. - перше десятиліття ХХІ ст.) : [монографія] / Тетяна Добко ; [відп. ред. О. С. Онищенко] ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 374 с.
11. Слободяник М. С. Українське бібліотекознавство на зламі століть / М. С. Слободяник // Українське бібліотекознавство (1991–2008) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / М-во культури і туризму України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; уклад. : М.С.Слободяник, О.А.Політова ; наук. ред. та авт. вступ. ст. М. С. Слободяник ; відп. за вип. Т. І. Вилегжаніна. – К., 2010. – С. 5–20.
12. Карпенко І. Сучасні питання й можливості організації доступу до інформаційно-бібліотечних ресурсів / І. Карпенко // Бібліосвіт : інформ. вісн. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 77–88.

13. Карпенко І. В. Засоби електронної каталогізації / І. В. Карпенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 80–85.
14. Волохін О. М. Каталогізація цифрових ресурсів інтернет : Дублінське ядро метаданих : посібник / О. М. Волохін. – Кіровоград, 2003. – 70 с.
15. Сорока М. Б. Становлення та розвиток системи реферування української наукової літератури (1991–2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / М. Б. Сорока ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 19 с.
16. Сорока М. Б. Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2002. – 212 с.
17. Павлуша Т. П. Інтернет для читателів / Т. П. Павлуша // Науч. и техн. б-ки. – 1997. – № 11. – С. 47–50.
18. Чекмарьов А. О. Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 52 с.
19. Павлуша І. А. Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / І. А. Павлуша ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2002. – 20 с.
20. Слободяник М. Теоретико-методологічні засади формування електронних бібліотек / М. Слободяник // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. наук. зб. – Вип. 5. – К., 2002. – с. 41–44.
21. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства [Текст] : [монографія] / [О. С. Онищенко та ін.] ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – 247 с.
22. Филиппова Л. Я. Информационно-библиотечные ресурсы интернет / Л. Я. Филиппова ; под ред. В. П. Щетинина. – Х., 1998. – 80 с.
23. Сорока М. Б. Інформаційні продукти бібліотек: проблеми кооперативного формування та суспільного використання / М. Б. Сорока // Бібліотечний вісник – 2002. – № 1. – С. 27–30.
24. Дригайло В. Г. Основы управления библиотекой высшего учебного заведения / В. Г. Дригайло, Е. В. Башун, В. Н. Волюнец. – К. : Политехника, 2001. – 390 с.
25. Давидова І. О. Інноваційна політика бібліотек України : зміст та стратегії розвитку в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... доктора наук з соціальних комунікацій : 27.00.03 / І. О. Давидова ; Харк. держ. акад. культури. – Харків, 2008. – 52 с.
26. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2005. – 295 с.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ПОЗИКОВОГО ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Котькалова-Литвин Інна Володимирівна
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, к.е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки (Україна)
e-mail: kotkalova.inna@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті проведено дослідження джерел залучення позикового капіталу підприємства, які не є традиційними для української економіки, а систематизують надбання світової практики фінансового менеджменту. Встановлено, що найбільш поширеними у світовій практиці джерелами зовнішнього фінансування підприємств є інвестиційні банківські кредити, синдиковані кредити, брідж-кредити під майбутнє IPO, випуск структурованих боргових розписок (кредитні ноти), ЕСА-фінансування, LBO-фінансування, випуск облігаційних позик, емісія євробондів.

Ключові слова: позикові кошти, залучений капітал, інвестиційний кредит, синдикований кредит, облігаційна позика, євробонди, кредитні ноти.

РЕЗЮМЕ

В статье проведено исследование источников привлечения заемного капитала предприятия, которые не являются традиционными для украинской экономики, а систематизируют достояние мировой практики финансового менеджмента. Установлено, что наиболее распространенными в мировой практике источниками внешнего финансирования предприятий являются инвестиционные банковские кредиты, синдицированные кредиты, бридж-кредиты под будущее IPO, выпуск структурированных долговых расписок (кредитные ноты), ЕСА-финансирование, LBO-финансирование, выпуск облигационных займов, эмиссия евробондов.

Ключевые слова: заемные средства, привлеченный капитал, инвестиционный кредит, синдицированный кредит, облигационный заем, евробонды, кредитные ноты.

ABSTRACT

This paper studied the providers of debt capital companies that are not traditional for Ukrainian economy, and classify the world heritage practices of financial management. Found that the most common in the world of external sources of financing of investment is bank loans, syndicated loans, bridging loans against future IPO, issue of structured debt receipts (credit notes), ECA-financing, LBO-financing, issue bonds, issue of Eurobonds.

Keywords: borrowings, debt capital, investment loans, syndicated loans, bond issues, Eurobonds, credit notes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах суттєвого дисбалансу вітчизняної економіки перед суб'єктами господарювання постають складні питання щодо забезпечення фінансовими ресурсами поточної та перспективної фінансово-господарської діяльності. Власних джерел за умов скорочення темпів росту вітчизняної економіки недостатньо для поповнення оборотних коштів підприємств та обслуговування існуючої боргової навантаженості. Банківські кредити, які є традиційним джерелом залученого капіталу для вітчизняних підприємств, наразі стали майже неможливими через брак ліквідності банківської системи України та високої волатильності валютних курсів. За таких умов актуалізується дослідження світового досвіду залучення позикових джерел фінансування господарської діяльності підприємств, що забезпечить можливість для стабільного та ефективного розвитку суб'єктів господарювання.

Проблеми управління позиковим фінансуванням підприємств та оптимізації структури капіталу досліджуються у працях таких вітчизняних науковців: М. Д. Білик, І. О. Бланк, В. І. Гребельний, Т. В. Майорова, А. А. Пересада, Р. П. Саблук, Н. М. Шелудько. Структура фінансових ресурсів підприємства та його інвестиційний потенціал досліджуються в наукових працях зарубіжних економістів, як Ю. Брігхем й Л. Гапенскі, Дж. Ван Хорн, А. Дамодаран, Д. Вахович, В. В. Ковальов, К. Хеддервік тощо.

Метою статті є узагальнення світового досвіду щодо залучення позикового фінансування підприємств та аналіз можливостей його імплементації до вітчизняної практики управління фінансово-господарською діяльністю підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективна фінансова діяльність підприємства неможлива без постійного залучення позикових коштів. Використання позикового капіталу дозволяє істотно розширити обсяг господарської діяльності підприємства, забезпечити більш ефективне використання власного капіталу, прискорити формування різних цільових фінансових фондів, а в кінцевому підсумку – підвищити ринкову вартість підприємства.

Попрете що, основу будь-якого бізнесу складає власний капітал, на підприємствах ряду галузей економіки обсяг позикових коштів значно перевершує обсяг власного капіталу. У зв'язку з цим управління залученням і ефективним використанням позикових засобів є однією з найважливіших функцій фінансового

менеджменту, спрямованої на забезпечення досягнення високих кінцевих результатів фінансово-господарської діяльності підприємства.

Український фінансовий сектор має банкоцентричну модель, тому основним джерелом запозичених коштів суб'єктів господарювання були саме кредити банківських установ. Рецесія банківської системи, яка триває останні п'ять років, призвела до зниження обсягів банківського кредитування, що, в свою чергу, спричинило до зменшення темпів ділової активності підприємств через брак доступний боргових коштів. Тому є сенс українським підприємствами розширити можливості із залучення позикового фінансування господарської діяльності через застосування боргових інструментів, які використовуються на світових фондових та банківських ринках.

Фінансовий експерт А. Альбетков запропонував замість традиційного поділу джерел позикових коштів на короткострокові та довгострокові боргові зобов'язання, поділити всю сукупність залучених ресурсів на структуровані та неструктуровані джерела фінансування (рис. 1).

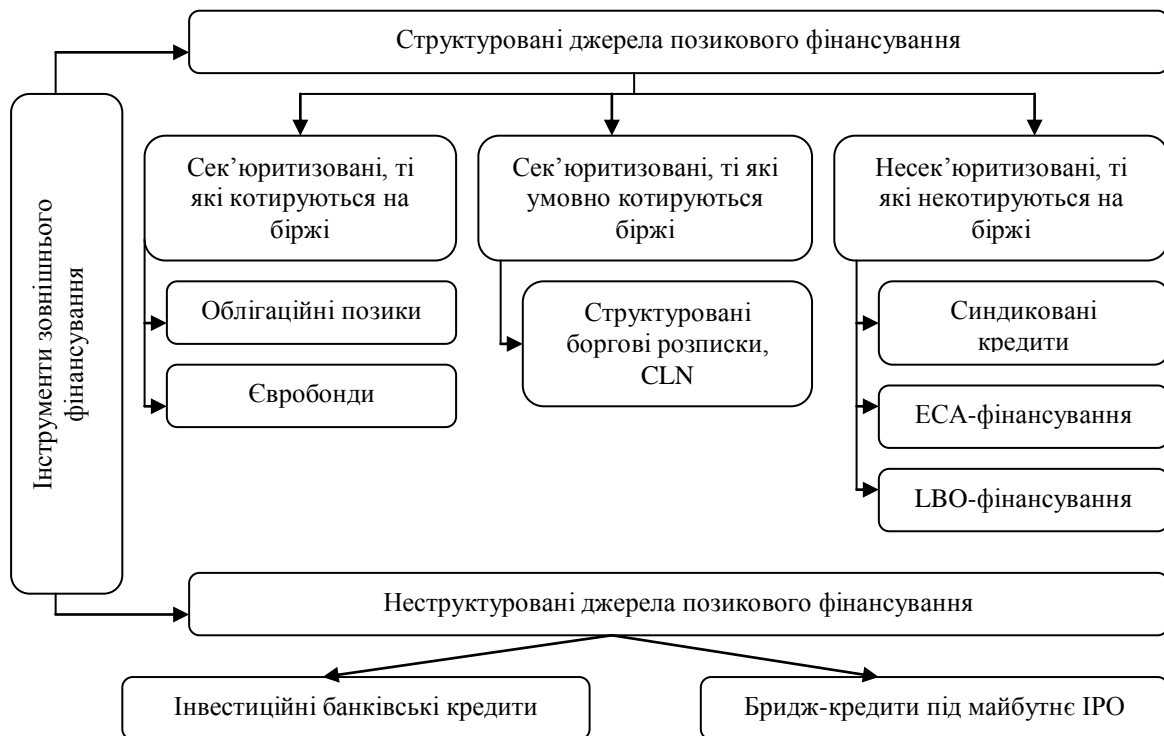

Рис. 1. Види інструментів позикового фінансування [1]

Відповідно до рис. 1 розглянемо механізм дії кожного з зазначених інструментів, а також проведемо дослідження можливості застосування цих інструментів для фінансування українських суб'єктів підприємництва.

Відповідно до світової практики, структуровані інструменти боргового фінансування передбачають пула інвесторів (двох та більше кредиторів) для корпоративного позичальника, а також допоміжних компаній, що беруть участь у підготовці кредитного продукту.

Окремо зупинимось на розкритті поняття «сек'юритизація». Наразі існує досить багато визначень цього терміну. Економісти Міжнародного валютного фонду А. Джобс та Л. Аллес відносять сек'юритизацію до структурованих фінансових продуктів ринку капіталу [11, 12]. Дослідження Х.Бера показують, що в широкому значенні терміном «сек'юритизація» називають зміщення ринку запозичень від класичного банківського кредитування в напрямі фінансування за грошовому ринку та ринку капіталів шляхом емісії цінних паперів [2, с.16]. Більш чітко поняття дає Д. Наумов, який зазначає, що сек'юритизація – це механізм фінансування або рефінансування шляхом трансформації низьколіквідних активів фінансових установ у більш ліквідну форму на основі емісії та розміщення цінних паперів [6, с.67].

Цілями застосування механізму сек'юритизації можуть бути:

- рефінансування та впорядкування активів завдяки їх відокремленню та списанню з балансу;
- управління фінансовими ризиками;
- отримання контролю над окремими підприємствами.

Отже, розглянемо приклади сек'юритизованих боргових інструментів, що котируються на фондових ринках, а саме емісію облігацій, євробондів та структурованих кредитних розписок.

1. Облігаційні позики. Випуск облігацій – це емісія боргових цінних паперів відповідно до вимог Національного комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) з метою розміщення їх на вторинному фондовому ринку та залучення значних обсягів позикових коштів без застави майна підприємства.

Ринок облігацій українських підприємств характеризується слабким розвитком, а саме відсутністю попиту на облігації з боку інституційних інвесторів, низькою ліквідністю, наявністю неринкових випусків. Підприємства малого та середнього бізнесу взагалі не здійснюють емісію облігацій для фінансування своїх інвестиційних проектів, використовуючи банківську кредити та власні кошти. Таким чином, український ринок корпоративних облігацій сформований за рахунок емісії на великі суми під реалізацію масштабних проектів, тому на даний момент основними суб'єктами цього ринку є провідні українські підприємства (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги і масштаби емісії корпоративних облігацій в Україні за 2011 – 2013 рр.*

Показники	2011р.	2012р.	2013р.
Кількість емісій облігацій	209	207	304
Обсяг емісії, млрд. грн.	35,70	48,73	44,76
Середній розмір емісії, млн. грн.	107,8	235,3	147,2

*Джерело: розраховано автором на даними звітів НКЦПФР

У 2013р. найбільшими емітентами корпоративних облігацій були ДП «Укравтодор» з обсягом випуску 5 млрд. грн. під купону ставку 8–14,25%, а також АТ «Укртелеком», яке залучило на українському фондовому ринку 2,35 млрд. грн. на 4 роки з купонною ставкою 8–19,5% [7].

Вітчизняний ринок облігацій підприємств на даний час не розглядається більшістю компаній реального сектору економіки як джерело запозичення фінансових ресурсів. Так, обсяг наданих банками корпоративних кредитів за 2013р. склав 655,3 млрд. грн., а обсяг ринку облігацій підприємств за підсумками 2013р. за номінальною вартістю склав лише 42 млрд., тобто є в 15,6 разів меншим [7].

На прийняття рішення щодо емісії корпоративних облігацій впливають вибір і оптимізація основних параметрів облігаційного випуску. Умови емісії визначають рівень задоволення цілей залучення позикових коштів через облігаційне фінансування, ступінь інвестиційної привабливості підприємства на фондовому ринку, вартість залучення коштів та ін. Основні параметри облігаційних позик наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Основні параметри емісії облігацій та фактори, що на них впливають [4, с. 52]

Параметри емісії	Фактори впливу
Обсяг випуску облігацій	Вартість проекту, під яких залучаються кошти, можливості ринку поглинути весь обсяг випуску
Форма випуску облігацій	Бажання емітентів, категорія інвесторів
Характер доходності для інвесторів	Характер грошових потоків проекту, очікування інвесторів, ділова репутація емітента, законодавчі обмеження
Прибутковість облігацій	Ставки на кредитному і депозитному ринках, термін емісії облігацій, прибутковість за аналогічними інструментами фондового ринку
Умови погашення облігацій	Характер інвестиційного проекту, очікування емітента, кон'юнктура ринку, на якому емітент реалізує проект
Термін емісії облігацій	Тривалість інвестиційного проекту, кон'юнктура ринку, на якому емітент реалізує проект

До переваг облігаційної позики відноситься відсутність застави і тривалий термін надання коштів. Крім того, найчастіше, облігації не можуть бути достроково пред'явлені до погашення. Умови ж кредитних договорів можуть передбачати дострокове стягнення коштів банком за певних обставин.

До недоліків облігаційної позики можна віднести трудомісткість робіт з підготовки проспекту емісії та інформаційного меморандуму, а також високі витрати (0,5–1% від обсягу випуску). Підсумкова вартість грошових ресурсів, залучених у ході облігаційної позики, порівнянна з вартістю банківських кредитів може бути дорожчою.

2. Емісія євробондів. Єврооблігації (euro-bonds) – це облігації, які розміщенні одночасно на ринках декількох країн та номіновані в іноземній, по відношенню до емітента, валюті.

Емітент, який приймає рішення про розміщення єврооблігацій, повинен як мінімум мати відмінну репутацію публічного позичальника всередині країни, звітність по МСФЗ за три роки, прозору корпоративну структуру управління, включаючи наявність незалежних директорів і комітету з аудиту. З огляду на те, що позики надається в іноземній валюті, емітент повинен бути здатний генерувати значний обсяг валютних надходжень протягом строку облігаційної позики або мати чітку політику щодо мінімізації валютного ризику на період обертання боргу [9].

Переважна частина торгівлі єврооблігаціями здійснюється на позабіржовому ринку. Як правило євробонди обертаються на Лондонській та Люксембурзькій фондових біржах.

Вартість емісій євробондів складає 2–2,5% обсягу випуску цінних паперів, робить їх досить дорогим інструментом позикового фінансування. Проте, перевагами емісії єврооблігацій є можливість залучити значні

обсяги боргового капіталу, оскільки розширюється коло інвесторів, а також підвищення ділового іміджу компанії на національному ринку.

3. Випуск кредитних нот. В міжнародній практиці найбільш популярними серед усіх кредитних деривативів є кредитні ноти або кредитно-дефолтні боргові зобов'язання (CLN). Це структуровані боргові вимоги, розмір повернення яких залежить від того, відбулася кредитна подія чи не відбулася. Страхувальник випускає кредитні ноти, а страховик купує їх за номінальною ціною. Емітент регулярно сплачує покупцю відсотки. У разі настання визначеної в контракті "кредитної події" боргова вимога погашається протягом визначеного терміну як різниця між номінальною ціною та збитками. Якщо "кредитна подія" не настала, погашення відбувається за номінальною ціною. Покупець кредитної ноти бере на себе подвійний ризик – ризик дефолту активу та ризик дефолту емітента CLN [3].

Перевагою кредитних нот є швидша організація випуску паперів. Емісію CLN можна провести за півтора місяця. Це дає змогу відстежувати зміни на ринку та обирати терміни виходу на ринок, валюту розміщення, ціну паперів відповідно до кон'юнктури ринку [8].

Кредитні ноти, випускаються спеціалізованою зарубіжною компанією (Special Purposes Vehicle – SPV). Вітчизняна компанія-позичальник гарантує повернення позикових коштів. Причому, якщо український позичальник з якихось причин припиняє виплати за кредитом, то банк, який є організатором випуску цінних паперів, повинен виконувати свої зобов'язання перед держателями нот. Тобто, усі фінансові ризики, пов'язані з поверненням кредиту і сплатою відсотків, банк повинен брати на себе.

Емітенту, який випускає кредитні ноти (CLN), достатньо мати фінансову звітність із аудиторським висновком міжнародної компанії всього за один рік. Крім цього, йому не потрібно проходити процедуру детальної юридичної перевірки діяльності позичальника. Від емітента кредитних нот не вимагають підготовки проспекту емісії та наявності міжнародного кредитного рейтингу. Також кредитні ноти позичальника не проходять процедури лістингу на міжнародній фондовій біржі. Отже, випуск кредитних нот можна підготувати і розмістити у значно коротший термін, і витрати будуть невеликими [3].

До переваг CLN як інструменту запозичення можна віднести:

1) гнучкість: інструмент незабезпеченого фінансування; ринковий інструмент, який дає змогу компанії управляти своїм боргом; не потребує обов'язкового розкриття інформації, відсутня державна реєстрація випуску; умови випуску визначаються безпосередньо перед розміщенням;

2) дешевизна: фіксована процентна ставка, яка в умовах укріплення національної валюти дає можливість зниження вартості залучених коштів; ринковий принцип ціноутворення;

3) швидкість: короткий термін організації фінансування (від 6 тижнів); можливість видачі необхідного брідж-кредиту на час підготовки проекту;

4) PR-ефект: створення передумов для виходу на міжнародні ринки капіталу (єврооблігації, IPO) [8].

Однак перспективи розвитку кредитних нот в Україні не є високими. Основною причиною є криза фінансового ринку. Попри всі переваги кредитних нот, вони менш ліквідні, якщо порівнювати їх із єврооблігаціями. За умови відновлення ринку єврооблігацій, для ринку кредитних нот необхідно буде більше часу для покращення попиту з боку інвесторів. Незначна кількість розкритої інформації і можливість випуску нот за відсутності або малого строку (менше трьох років) аудиту, підтвердженого міжнародними аудиторськими компаніями, а також відсутність рейтингу від провідних світових рейтингових агентств, створюють незручності та недовіру для інвестора. Натомість інвестори вимагають додаткову премію при розміщенні кредитних нот. Крім того, кредитні ноти ефективно застосовувати в умовах стабільних відсоткових ставок і вузьких кредитних спредів.

4. Синдиковані банківські кредити. Механізм дії цього інструменту фінансування полягає у наданні великого банківського кредиту декількома банками, які організовані в пул інвесторів на чолі з організатором позики.

Даний інструмент застосовується в наступних випадках:

– відкритий доступний кредитний ліміт позичальника в основному обслуговуючому банку недостатній для фінансування інвестиційного проекту позичальника;

– процентна ставка, запропонована за інвестиційним кредитом позичальнику банком, вище очікуваної з боку позичальника;

– управління ризик-менеджменту обслуговуючого банку оцінює інвестиційний проект як дуже ризиковий для інвестиційної політики банку і рекомендує розподілити ризик між кількома банками.

Основними позичальниками міжнародних синдикованих кредитів в Україні є банківські установи («УкрСіббанк», «Укрсоцбанк», «Укрексімбанк», «Надра», «ПУМБ» тощо). Головними реципієнтами позик серед українських підприємств інших секторів економіки є «Київстар GSM», «Укрзалізниця», «Індустріальний союз Донбасу», «Азовсталь», «Інтерпайп», «Галнафтогаз» та інші. З 2009 р. в Україні відбувається істотний спад обсягів синдикованого кредитування через зниження активності європейських та американських фінансових установ на ринку в результаті світової економічної кризи, які поряд із Європейським банком реконструкції і розвитку і Міжнародною фінансовою корпорацією виступають основними організаторами кредитів для українських позичальників [9].

5. ЕСА-фінансування. У країнах Євросоюзу широкого поширення набула державна підтримка експорту продукції, особливо важкого і наукоємного машинобудування, приладобудування. У рамках державної підтримки були створені кредитні експортні агентства (ECA, Export Credit Agency; так, в Німеччині – Hermes, в Австрії – OeKB), які надають фінансування покупцям продукції поза межами Євросоюзу [1].

Даний тип фінансування може бути виключно цікавий українським підприємствам, що здійснюють масштабну закупівлю машин і устаткування в Європі в рамках власних інвестиційних програм. При дотриманні

всіх вимог експортних агентств на етапі підготовки заявки, по-перше, можлива істотна економія на вартості залучення (до 2–3% за інвестиційними кредитами на порівнянні періоди в українських банках), по-друге, надається суттєвий (до 10 років) термін амортизації основного боргу. По-третє, експортне агентство може надати відстрочку виплати основної суми боргу та нарахованих відсотків як мінімум до моменту введення інвестиційного об'єкта в експлуатацію (1–2 роки в середньому). При цьому, однак, нарахування відсотків здійснюється в звичайному режимі.

Всі перераховані переваги покликані в підсумку схилити підприємство, зацікавлене в придбанні обладнання, до його купівлі в тій чи іншій країні. Однак у даного типу фінансування є і зворотна сторона: досить привабливі умови позик компенсуються жорсткими початковими вимогами ЕСА-агентств, а саме: наявність звітності по МСФЗ за 1–2 роки; оплата не менше 15% вартості устаткування за рахунок власних коштів; мінімальний контракт, який підлягає фінансуванню – 5 млн. євро; юрисдикція договору – відповідно до законодавства країни виробника.

6. LBO-фінансування (Leveraged Buyout) – це механізм боргового фінансування угод по злиттю та поглинання через придбання контрольного пакету акцій за кредитні кошти.

Угоди злиття і поглинань з використанням LBO-фінансування представляють собою угоди, у яких покупець використовує зовнішнє фінансування (банківські позики, емісію облігацій, інвестиції третьої сторони) для фінансування покупки компанії. Частка зовнішнього фінансування у порівнянні із власними засобами набагато більша і може досягати 90% ціни компанії, що придбається. Однак не лише в залучених коштах полягає особливість LBO-фінансування, від звичайного кредитування такі угоди відрізняє значна зміна боргового навантаження компанії-покупця. Активи придбаної компанії разом з її грошовим потоком, з одного боку, виступають заставою, з іншого – є джерелом виплати за боргами, що виникли у покупця за підсумками угоди. Отже, характерною рисою LBO є забезпечення кредиту за рахунок не тільки і не стільки власних активів позичальника, скільки активів не приналежної йому компанії.

Перевагами LBO-фінансування для сучасних українських реалій є [10]:

- відсутність необхідності відволікання додаткових засобів з операційної діяльності компанії;
- диверсифікованість ризиків;
- можливість швидкого розвитку бізнесу при адекватній оцінці ризиків;
- переваги в оподаткуванні, пов'язані з борговим фінансуванням (витрати на сплату відсотків за кредитом зменшують базу оподаткування підприємства);
- відсутність розкриття інформації (у порівнянні із залученням акціонерного капіталу шляхом виходу на біржу або боргового – шляхом розміщення облігаційної позики);
- фіксована ставка за користування кредитом забезпечує високу прибутковість угод.

Недоліками LBO-фінансування є висока вартість залучення кредитних ресурсів, високі кредитні ризики та неможливість повного контролю з боку позичальника над об'єктом злиття чи поглинання через участь в угоді банківської установи.

На даному етапі нашого дослідження ми завершили огляд структурованих інструментів позикового фінансування. За результатами вищевикладеного ми дійшли висновку, що ці джерела поповнення залученого капіталу мають по-перше, середній та довгостроковий характер обігу, по-друге, вони дають змогу залучити значні обсяги грошових коштів, по-третє, сприяють підвищенню іміджу та ділової репутації підприємства.

Далі визначимо механізм дії неструктурованих боргових зобов'язань, а саме інвестиційних банківських кредитів та брідж-кредитів під майбутнє IPO.

В першу чергу, доцільно зазначити, що неструктуровані інструменти позикового фінансування передбачають наявність тільки одного контрагента для корпоративного позичальника-банку, без залучення зовнішніх інвесторів та інших допоміжних компаній.

7. Інвестиційні банківські кредити. Отримання такого кредиту вимагає від позичальника значної підготовчої роботи з формування бізнес-плану проекту, техніко-економічного обґрунтування (ТЕО), проектно-кошторисної документації тощо. Кредитні менеджери банку звертають пильну увагу на величину і обґрунтованість чистого операційного грошового потоку, який буде згенеровано об'єктом інвестиційних витрат.

Інвестиційні банківські кредити зазвичай видаються на термін, що не перевищує строку окупності самого проекту, як правило, не менше одного року, мають цільовий характер, який необхідно документально підтвердити платежами за укладеними договорами в рамках затвердженої проектно-кошторисної документації. Інвестиційні проекти фінансуються за рахунок власних джерел позичальника [1].

До недоліків інвестиційного кредитування слід віднести необхідність передачі в заставу необоротних активів позичальника до моменту введення в експлуатацію інвестиційного об'єкта, що саме по собі може на досить тривалий термін «заморозити» активи компанії, які, в іншому випадку, могли б бути використані в якості застави під короткострокове фінансування на поповнення обігових коштів.

8. Брідж-кредити під майбутнє IPO. Даний тип фінансування є альтернативою для інвестиційних кредитів у випадку, якщо компанія оголосила про намір вийти на публічний ринок, але дата розміщення запланована на більш пізній період, ніж період реалізації поточної інвестиційної програми. Як правило, якщо емітент і банк-організатор випуску підписали мандатного листа на проведення IPO, організатор з високим ступенем ймовірності надасть брідж-кредит строком не більше двох років на час підготовки до IPO. З огляду на те що мінімальний доцільний обсяг ліквідного IPO на українському ринку складає 100 млн. доларів США, емітент, що є фінансово стійким підприємством з ринковою капіталізацією від 200 млн. доларів США, має право розраховувати на брідж-кредитування в розмірі до $\frac{1}{3}$ від суми запланованого розміщення.

ВИСНОВКИ

На нашу думку, проведе дослідження розширить можливості підприємства щодо вибору найбільш ефективного варіанту формування залученого капіталу за критеріями обсягу фінансових ресурсів, їх вартості та джерел залучення. Використання різних інструментів позикового фінансування сприяє гнучкості у фінансовій політиці підприємства, розширенню його масштабів та підвищенню ефективності управління фінансово-господарської діяльністю підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альбетков А. Способы привлечения в компанию заемного финансирования / А. Альбетков // Финансовый директор. – [Электронный ресурс]. – 2007. – № 1. – Режим доступа : <http://fd.vmc1.ru/>
2. Бер Х. П. Сек'юритизація активів – інноваційна техніка фінансування банків : пер. з нім. / Х. П. Бер. – М., 2006. – 37 с.
3. Ковалев А. Кредитные деривативы – будущее банковского риск-менеджмента / А. Ковалев // Финансовый директор. – 2006. – №12. – С. 12–19.
4. Лютий І. О. Формування механізму управління емісійною діяльністю підприємств на ринку облігацій / І. О. Лютий, Т. В. Нічосова // Фінанси підприємств. – 2008. – №8. – С. 45 – 53.
5. Матеріали щорічної конференції «Синдицированное кредитование в России – 2011» Компанія Cbonds (Москва, 29.09.2011 р). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbonds-congress.ru/events/73/materials/>
6. Наумов Д. Сек'юритизація – інноваційний фінансовий механізм / Д. Наумов // Банківська справа. – 2009. – № 1. – С. 65–83.
7. Спеціалізований веб-портал CBONDS. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cbonds.info>
8. Туктаров Ю. Синтетическая секьюритизация / Ю. Туктаров // Рынок ценных бумаг. – 2007. – №13. – С. 22–28.
9. Циганов С. Синдицированное кредитование та еврооблігаційні позики – боргові інструменти довгострокового фінансування / С. Циганов, А. Яншина // Банківська справа. – 2009. – №2. – С. 31–38.
10. Шевченко-Перепьолкіна Р. І. LBO-фінансування угод злиття і поглинання: особливості та перспективи українського ринку / Р. І. Шевченко-Перепьолкіна // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 23. – С. 327–329.
11. Alles L. Asset Securitization and Structured financing // International monetary fund working paper. – 2004. – P. 3.
12. Jobs A. What is structured finance? // The Securitization conduit. – 2006. – Vol. 8. – №1. – P. 2.

КОНФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРШОГО ВСЕЗАГАЛЬНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1897 р.)

Мурадасилова Шевкіє Менсітівна
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), асистент кафедри історії та правознавства (Крим)
e-mail: muradasilova-EISN@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена проблемі конфесійного складу населення Таврійської губернії другої половини XIX ст. Подано огляд статистичних даних щодо конфесійного складу населення губернії. Хронологічні рамки дослідження обумовлені основним джерелом даного дослідження – Першим всезагальним переписом населення Російської імперії 1897 р.

Ключові слова: Таврійська губернія, перепис населення, віросповідання, конфесії, православ'я, іслам, католицизм, протестантизм, іудаїзм.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме конфессионального состава населения Таврической губернии второй половины XIX в. Представлен обзор статистических данных по конфессиональному составу населения губернии. Хронологические рамки исследования обусловлены основным источником данного исследования – Первой всеобщей переписью населения Российской империи 1897 г.

Ключевые слова: Таврическая губерния, перепись населения, вероучение, конфессии, православие, ислам, католицизм, протестантизм, иудаизм.

ABSTRACT

The article deals with the confessional composition of Tauriyska province the second half of XIX century. Provides an overview of statistics on sectarian composition of the population province. The chronological scope of the study due to a major source of this study - the first general census of the population of the Russian Empire in 1897.

Keywords: Tauriyska province, census, creed, confession, Orthodoxy, Islam, Catholicism, Protestantism and Judaism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Релігійне питання в Україні в останні часи привертає все більше уваги, адже будувати демократичні стосунки в країні без урахування конфесійних особливостей, без налагодження відносин з церквою неможливо.

Соціально-політичні та демографічні процеси кінця XIX ст. сформували сучасну конфесійну структуру кримського регіону, який у конфесійному відношенні сьогодні найбільш мозаїчний регіон України, адже тут діє 1365 тис. релігійних організацій, конфесій, різноманітних напрямків і течій. У Криму мешкає понад 80 етнічних груп. Основну масу населення складають етнічні росіяни та українці. Особливу групу місцевого населення складають кримські татари, вірмени, караїми, кримчаки, греки, німці, болгари тощо.

У вітчизняній історіографії на сьогодні практично відсутні спеціальні узагальнюючі праці з питань конфесійної структури населення Таврійської губернії, проте існує література, в якій розглядаються окремі аспекти цієї проблематики. Основна маса літератури припала на період другої половини XIX – початку XX ст., а також на сучасний період з початку 1990-х рр.

Вивчення питання щодо конфесійної структури населення Таврійської губернії можна розділити на три етапи, кожен відрізняється підходами та загальною спрямованістю досліджень. Перший етап охоплює період з середини XIX ст. – до 1917 р. Слід відзначити, що за період кінця XVIII – початку XIX ст. спеціальних досліджень з проблеми конфесійної структури населення Таврійської губернії немає.

Конфесійна ситуація в означеному регіоні привертала увагу науковців. Зокрема, М. Родіонов висвітлював з проімперських позицій кількість представників тієї чи іншої конфесії в Таврійській єпархії [6]. Фактично автор був сучасником описуваних ним подій.

На другому, радянському етапі, питанням щодо конфесійної структури населення приділяли увагу лише у 20-30-ті рр. XX ст. В контексті релігійної історії до означеної проблеми звертався Н. Нікольський [5]. У воєнний та післявоєнний періоди проблема фактично не розглядалася.

Бурний розвиток проблеми конфесійної структури населення Таврійської губернії стався в 90-ті рр. XX ст. Він був викликаний процесами, що настали після розпаду СРСР. Серед найбільш значущих досліджень даної проблематики можна виділити працю українського історика І. І. Лимана [4] щодо православної церкви на Півдні України; роботу групи російських дослідників на чолі із Я. Є. Водарським [1] тощо.

Джерельною базою для даного дослідження став XLI том (присвячений Таврійській губернії) Першого всеросійського перепису населення 1897 р. [6]. Перепис містить таблиці щодо загальної кількості населення Таврійської губернії по повітам та містам, також відомості стосовно віросповідних груп, які є основними для розкриття конфесійної структури населення Таврійської губернії [6, с. 4–5; 92–93].

Отже, нагальним є аналіз конфесійної структури населення Таврійської губернії другої половини XIX ст. за матеріалами Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 р.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таврійська губернія – регіон зі складною історією релігійного розвитку. Історичною особливістю є те, що на порівняно невеликій території одночасно існували й існують різні релігійні конфесії, панівна православна та конфесії національних меншин і сект, які мали свою відносно широку в масштабах півострова релігійну сферу, а також автономні конфесійно-адміністративні органи, що поширювали свою владу на території губернії або її окремих регіонів, що й призвело до необхідності проведення віросповідної політики щодо віруючих, чіткої регламентації їхніх прав і обов'язків. А також важливим фактором є те, що від початку XVIII ст. Російська держава формувалася як абсолютна монархія, підпорядковуючи собі також функції церкви. Зокрема, як зазначав протоієрей Г. Флоровський «... Государство утверждает себя самое, как единственный, безусловный и всеобъемлющий источник всех полномочий, и всякого законодательства, и всякой деятельности и творчества. Все должно стать и быть государственным, и только государственное попускается и допускается впрод. У Церкви не остается и не оставляется самостоятельного и независимого круга дел, ибо государство все дела считает своими. И всего менее у Церкви остается власть, ибо государство чувствует и считает себя абсолютным. ...» [7, с. 83].

В адміністративно-територіальній Таврійській структурі губернії виокремлювались 8 повітів та 2 градоначальства, у тому числі на території Кримського півострова 5 повітів – Симферопольський, Перекопський, Феодосійський, Євпаторійський, Ялтинський та 2 градоначальства – Сімферопольський, Керч-Єникальське; та 3 північних повіти (Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський).

Для точного підрахунку відсотку представників тієї чи іншої конфесії, що знаходились на території Таврійської губернії, необхідно представити загальну чисельність населення губернії. За даними Перепису, на території Таврійської губернії мешкало 1447790 осіб (762804 осіб чоловічої статі, 684986 осіб жіночої статі). Значна частина населення відносилася до міського населення (2893316 осіб обох статей). У губернії налічувалося 17 міст. Найчисельнішими були Севастополь (53595 осіб), Сімферополь (49078 осіб), Керч (33347 осіб), Бердянськ (26496 осіб), Феодосія (24096 осіб), Євпаторія (17913 осіб), Мелітополь (15489 осіб), Ялта (13155 осіб), Карасубазар (12968 осіб) та Бахчисарай (12959 осіб).

За кількістю населення найчисельнішим був Мелітопольський повіт (384239 осіб обох статей), друге місце займав Бердянський повіт (304718 осіб обох статей) та третє – Дніпровський повіт (212241 осіб обох статей).

За даними Перепису, найбільш чисельною за кількістю adeptів в Таврійській губернії була православна конфесія (за переписом населення до православних відносили також єдиновірців).

Православне населення в губернії становило 1069556 осіб обох статей (73,9 % від загальної кількості населення губернії). Чисельність православних adeptів в містах становила 62,3 %, а в повітах складала 76,8 % від загальної кількості населення.

До складу православних adeptів відносили: росіян (1005150 осіб або 94,0% від загальної кількості православних), у тому числі велокоросів (387646 осіб або 34,3%), малоросів (608055 осіб або 56,8%) та білоросів (9449 осіб або 0,9%); болгар (41257 осіб або 3,9%); греків (18048 осіб або 1,6%) та інші народності (5101 осіб або 0,5%).

Таким чином, православна конфесія безперечно наприкінці XIX ст. переважала над іншими конфесіями в Таврійській губернії, а саме в Бердянському (85,3%), Дніпровському (94,4%) та Мелітопольському (88,5%) повітах. В Бердянському повіті православні елементи посилювались завдяки болгарам. У власне кримських повітах та Керч-Єникальському градоначальстві кількість православної спільноти становила 76,3% та Севастопольському градоначальстві – 80,7%.

Другу сходинку в губернії за чисельністю своїх adeptів після православної групи населення посідали магометани або мусульмани, які склали 190800 осіб (13,2% від загальної кількості населення губернії). За етнічною складовою до них відносили – кримських татар (187673 особи або 98,4%), турків (1754 особи або 0,9%), циган (1152 особи або 0,6%) та інші народності (221 особа або 0,1%).

Найбільша група магометан була накопичена у повітах: в Ялтинському повіті (60,3% від загальної чисельності населення повіту), а також у Сімферопольському повіті (59564 осіб обох статей або 42,0%), Євпаторійському повіті (25635 осіб обох статей або 40,6%), Феодосійському повіті (43606 осіб обох статей або 37,7%) та Перекопському повіті (12307 осіб обох статей або 23,9%). У містах кількість мусульман була меншою (180253 осіб обох статей або 62,3 %).

Третью за чисельністю в губернії була протестантська конфесія різних віросповідань, що налічувала 68512 осіб обох статей (4,7 % від загальної кількості населення губернії). За етнічною ознакою група формувалася з німців (65329 осіб або 95,4 %), естів (2154 особи або 3,1 %) та інших народностей (1029 осіб або 1,5 %). Таким чином, найбільшу ланку серед протестантів займали німці.

Найбільше протестантських adeptів було зафіксовано в Бердянському повіті – 7,6 %, серед них: менонітів 6,3 %, лютеран 1,3 %; в Мелітопольському повіті – 4,0 %, на Кримському півострові протестанти склали $\frac{1}{3}$ від населення Таврійської губернії. В Перекопському повіті – 20,2 %, серед них: лютерани 16,3 %, меноніти 3,9 %; в Євпаторійському – 11,2 %, Ялтинському – 4,2 %, Сімферопольському повітах – 3,4 %. У містах чисельність протестантів була значно меншою і складала 4268 осіб обох статей або 1,5 %.

Серед протестантів губернії найчисельнішу групу становили лютерани – 42654 особи обох статей або 2,95 % від загальної кількості населення губернії. Найбільша чисельність лютеран була зафіксована у Мелітопольському повіті (12488 осіб обох статей або 29,3 %), Перекопському повіті (8270 осіб обох статей або 19 %), Євпаторійському повіті (6059 осіб обох статей або 14 %), Феодосійський повіт (4612 осіб обох статей або 11 %). Необхідно зазначити, що у градоначальствах кількість лютеран була незначною (Севастопольське градоначальство – 1015 осіб обох статей (2,3 %), Керч-Єнікальське градоначальство – 391 особа обох статей (0,9 %).

Другу за чисельністю групу протестантського напрямку становили меноніти – 25508 осіб обох статей або 1,7% від загальної кількості населення. Найчисельніша група менонітів знаходилася у повітах (25214 осіб обох статей або 98,8 %): Бердянському – 18933 осіб обох статей (75 %), Мелітопольському – 2687 осіб обох статей (10,7 %), Перекопському – 1011 осіб обох статей (4 %) та в Євпаторійському – 935 осіб обох статей (3,7 %). В Ялтинському повіті та Керч-Єнікальському градоначальстві було зафіксовано по одному адепту, а в Севастопольському градоначальстві – жодного.

Менш чисельну, третю групу протестантського напрямку становили реформатори – 241 особа обох статей (0,02 % від загальної кількості населення губернії). Серед них 48 осіб обох статей (20 %) проживало у Мелітопольському повіті, 41 особа (17 %) – у Євпаторійському повіті, 29 осіб обох статей (12 %) – у Бердянському повіті, 25 осіб обох статей (10,4 %) – у Дніпровському повіті та 21 особа обох статей (8,7 %) – у Сімферопольському повіті. В інших повітах губернії їхня кількість не перевищувала 7 %.

Суттєво меншу групу протестантів становили англікане – 110 осіб обох статей (0,0076 %) від загальної кількості населення. Найбільше їх було зафіксовано у Феодосійському повіті – 35 осіб обох статей (32 %), Євпаторійському повіті – 21 особа обох статей (19 %) та Севастопольському градоначальстві – 18 осіб обох статей (16 %). В Дніпровському та Мелітопольському повітах англікан виявлено не було.

Останнє місце серед представників протестантського напрямку займали баптисти – 109 осіб обох статей (0,0075 % від загальної кількості населення). Абсолютна більшість баптистів була зареєстрована у Перекопському повіті – 76 осіб обох статей (70 %), а також 23 особи обох статей (2,8 %) було зафіксовано у Євпаторійському повіті. У містах баптистів не зафіксовано. В Дніпровському, Ялтинському повітах та Керч-Єнікальському, Севастопольському градоначальствах баптистів виявлено не було.

Наступними за чисельністю в Таврійській губернії були римо-католики, які налічували 29393 осіб обох статей (2 % від загальної кількості населення губернії). За етнічною складовою римо-католики були представлені німцями (12534 особи або 42,6 %), поляками (9834 або 33,5 %), українцями (2536 осіб або 8,6 %), чехами (1701 особа або 5,8 %), французами та італійцями (1437 осіб або 4,9 %) й іншими народностями (1351 особа або 4,6 %). Римо-католики Таврійської губернії були доволі строкаті за етнографічним складом. Католицтво було розповсюджене в повітах: Мелітопольському – 9335 осіб обох статей (32 %), Сімферопольському – 3908 осіб обох статей (13,3 %), Дніпровському – 3435 осіб обох статей (11 %), Перекопському – 2903 особи обох статей (9 %); містах – 9355 осіб обох статей (32 %), та градоначальствах: Севастопольському – 3233 особи обох статей (10,9 %), Керч-Єнікальському – 1904 особи обох статей (6,5 %).

Також на території губернії проживали іудеї – 60752 особи (4,2 % від загальної кількості населення губернії). Найбільша їх кількість була зафіксована в основному в Мелітопольському повіті – 16533 особи обох статей (27 %), Сімферопольському повіті – 12358 осіб обох статей (20 %), Бердянському повіті – 9171 особа обох статей (15 %), Дніпровському повіті – 6343 осіб обох статей (10 %). У Перекопському та Євпаторійському повітах кількість іудеїв в Таврійській губернії налічувала 3 %. Загальна кількість іудеїв Керч-Єнікальського градоначальства складала 4918 осіб обох статей (8 %) та Севастопольського градоначальства – 3930 осіб обох статей (6,5 %). Іудеї становили суттєву групу серед міського населення губернії – 39336 осіб обох статей (65 %).

Вірмено-григоріани складали 7494 осіб обох статей (0,5 % від загальної кількості населення губернії). Найбільше їх було зафіксовано у Сімферопольському повіті – 2189 осіб обох статей (29 %), Феодосійському повіті – 2196 осіб обох статей (29,3 %), Ялтинському повіті – 573 особи обох статей (7,6 %). Необхідно відзначити, що у Бердянському та Дніпровському повітах кількість вірмено-григоріан не складала навіть 3 %. У Керч-Єнікальському та Севастопольському градоначальствах кількість вірмено-григоріан налічувала 1048 осіб обох статей (14 %).

Вірмено-католиків було значно менше – 1206 осіб обох статей (0,1 % від загальної кількості населення губернії). Абсолютна кількість вірмено-католиків знаходилась у Феодосійському повіті – 154 особи обох статей (13 %), Євпаторійському повіті – 72 особи обох статей (7 %), Перекопському повіті – 54 особи обох статей (4,5 %). В Бердянському, Дніпровському повітах усього зафіксовано 10 вірмено-католиків, що складає 0,8 %. Кількість представників вірмено-католиків в Керч-Єнікальському градоначальстві складала 54 особи обох статей (4,5 %) та Севастопольському градоначальстві – 50 осіб обох статей (4 %).

Караїми складали 6166 осіб обох статей (0,4 % від загальної кількості населення губернії). Проживали вони рівномірно по всіх повітах Таврійської губернії. Зокрема, 1507 осіб обох статей (24 %) було зафіксовано у Євпаторійському повіті, 1319 осіб обох статей (21 %) – у Феодосійському повіті, 1207 осіб обох статей (20 %) – у Сімферопольському повіті та 515 осіб обох статей (8,4 %) – у Мелітопольському повіті. Разом, в Бердянському, Дніпровському, Перекопському та Ялтинському повітах кількість іудеїв налічувала 709 осіб обох статей (11 %). У Керч-Єнікальському градоначальстві кількість караїмів складала 129 осіб обох статей (2 %), а в Севастопольському градоначальстві їхня кількість була значно більшою та складала 830 осіб обох статей (13,5 % від загальної кількості представників конфесії в губернії).

Чисельність старообрядців та тих, хто ухилився від православ'я, становила 13724 особи обох статей (1 % від загальної кількості населення Таврійської губернії), які в основній масі були молокани й належали до російської народності. Проживали вони в основній своїй масі у Бердянському повіті – 10326 осіб обох статей

(75 %), у Мелітопольському повіті – 1449 осіб обох статей (10,5 %) та у Перекопському повіті – 685 осіб обох статей (5 %). В інших повітах Таврійської губернії кількість старообрядців та тих, хто ухилився від православ'я, становила 891 осіб обох статей (6,5 % від загальної кількості представників старообрядців та тих, хто ухилився від православ'я в губернії). Кількість представників старообрядців та тих, хто ухилився від православ'я, в Керч-Єнікальському та Севастопольському градоначальствах складала 373 особи обох статей (2,7 %).

Також, у Перепису були виокремлені представники інших християнських конфесій в Таврійській губернії, чисельність яких складала 69 осіб обох статей (0,0005 % від загальної кількості населення губернії). Абсолютна більшість представників інших християнських конфесій була представлена в Перекопському повіті – 53 особи обох статей (77 %), в Сімферопольському повіті – 12 осіб (17 %), Ялтинському повіті – 4 особи обох статей (6 %).

Представники інших нехристиянських конфесій в Таврійській губернії склали лише 8 осіб чоловічої статі (0,0004 % від загальної кількості населення губернії). Абсолютна їхня більшість проживала в Керч-Єнікальському градоначальстві – 5 осіб (63 %), 1 особа (8 %) – в Севастопольському градоначальстві та 2 особи (29 %) в Сімферопольському повіті.

Конфесійний склад населення Таврійської губернії другої половини XIX ст. за матеріалами Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 р. відображено в діаграмі (рис. 1).

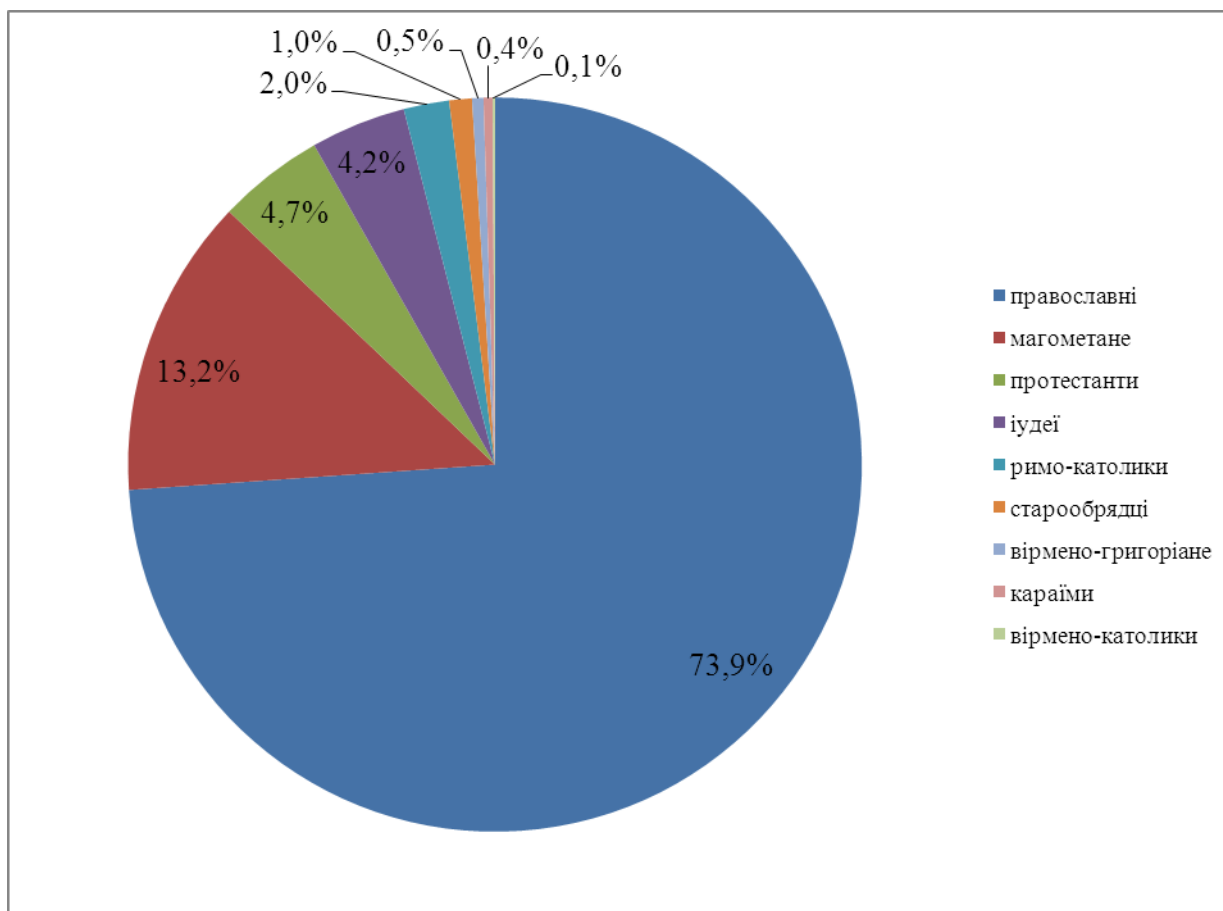

Рис. 1. Конфесійний склад населення Таврійської губернії у другій половині XIX ст.

ВИСНОВКИ

Отже, абсолютну перевагу в Таврійській губернії над представниками інших конфесій склали представники православ'я (73,9 %). Православне населення губернії складалось із сусідніх територій Південної України, переселенців з центральних та північних українських губерній імперії, а також з частини поселенців з Великоросійських губерній. До числа православних належала більшість етнічних українців та росіян, а також більшість білорусів, греків, болгар, молдаван, циган тощо.

Також, до достатньо чисельної конфесійної групи відносимо магометан (13,2 %), які переважно були представлені кримськими татарами (98,4 %), турками (0,9 %), циганами (0,6 %).

До суттєво менших за чисельністю на відміну від православних та магометан, але доволі значущих в конфесійній структурі губернії, відносилися протестанти (4,7 %). Серед них виділялись лютерани (2,95 %), меноніти (1,7 %), реформатори (0,02 %), англікане (0,0076 %) та баптисти (0,0075 %). Найбільш ланку серед протестантів займали німці.

У конфесійній структурі населення Таврійської губернії також виділялися іудеї (4,2 %) та римо-католики (2 %). За етнічною складовою римо-католики були представлені німцями, поляками, українцями, чехами, французами та італійцями.

Представники інших конфесій населення губернії у відсотковому значенні становили разом 2 %. До найменших конфесій за кількістю adeptів належали старообрядці та ті, хто ухиляються від православ'я (1 %), вірмено-григоріани (0,5 %), караїми (0,4 %), вірмено-католики (0,1 %).

Географія розселення adeptів конфесій губернії кінця XIX століття відрізнялась неоднорідністю. Відсоткове співвідношення представників конфесій в містах відрізняється від їхньої кількості в повітах та градоначальствах.

Отже, з результатів кількості населення Таврійської губернії можемо говорити, що найбільшою за чисельністю була панівна в Російській імперії православна конфесія. Підсумовуючи, можна констатувати, що ситуація з конфесійною приналежністю національних меншин на території Таврійської губернії частково відображала загальноімперську конфесійну політику.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Водарский Я. Е., Елисеева О. И., Кабузан В. М. Население Крыма в конце XVII – конце XX века [Численность, размещение, этнический состав] / Под общ. ред. Я. Е. Водарского. – М. : ИРИ РАН, 2003. – 160 с.
2. Клибанов А. И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем / Александр Ильич Клибанов. – М. : Наука, 1973. – 255 с.
3. Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861) / Ігор Лиман. – Запоріжжя : Тандем-У, 2004. – 488 с.
4. Никольский Н. История русской церкви / Николай Никольский. – М. : Политиздат, 1930. – 435 с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. XLІ. Таврическая губерния. – СПб. : Издание центрального статистического комитета Министерства Внутренних дел, 1904. – 309 с.
6. Родионов М. Статистико-хронологико-историческое описание Таврической епархии. [Общий и частный обзор] / М. Родионов. – Симферополь, 1872. – 269 с.
7. Флоровский Г. Пути русского богословия / Г. Флоровский. – 3-е изд. – Париж, 1983. – С. 83.

МЕТОДИ ОБРОБКИ ВІБРОДІАГНОСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПОБУДОВА НА ЇХ ОСНОВІ СИСТЕМ ОПЕРАТИВНОЇ ДІАГНОСТИКИ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ

Марченко Надія Борисівна¹, Нечипорук Олена Петрівна²,
Вахіль Артем Іванович³, Шукало Віталій Валентинович⁴
Національний авіаційний університет, к.т.н., доцент, докторант кафедри інформаційно-вимірювальних систем
(Україна)¹,
Національний авіаційний університет, к.т.н., доцент, докторант кафедри комп'ютерних систем (Україна)²
Національний авіаційний університет, студент кафедри комп'ютеризованих систем управління (Україна)³
Національний авіаційний університет, студент кафедри комп'ютеризованих систем управління (Україна)⁴
e-mail: nadmar@i.ua¹, styop_el@bigmir.net², texanich@gmail.com³

РЕЗЮМЕ

Розглядається проблема дослідження віброакустичних полів динамічних електричних машин, розробка методів виділення інформаційних діагностичних параметрів із загальної картини вібрації для оперативного і достовірного виявлення дефектів, що швидко розвиваються, для рухомих вузлів електротехнічного обладнання.

Ключові слова: технічна діагностика, складні системи, віброакустичні сигнали, інформаційні діагностичні параметри, залишковий ресурс, прогнозування технічного стану.

РЕЗЮМЕ

Рассматривается проблема исследования виброакустических полей динамических электрических машин, разработка методов выделения информационных диагностических параметров из общей картины вибрации для оперативного и достоверного выявления дефектов, быстро развивающихся для подвижных узлов электротехнического оборудования.

Ключевые слова: техническая диагностика, сложные системы, виброакустические сигналы, информационные диагностические параметры, остаточный ресурс, прогнозирование технического состояния.

ABSTRACT

The problem of vibro-acoustic field research of dynamic electric machines, methods of diagnostic parameters selection of information from the general pattern of vibration for the rapid and reliable detection of defects, fast-growing mobile units for electrical equipment.

Keywords: technical diagnostics, complex system of signal, information diagnostic parameters remaining resource forecasting technical condition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-яке електротехнічне обладнання, підпадає в процесі експлуатації під різні впливи, що призводить до несправностей і відмов. Існуюча в даний час система технічного обслуговування хоча і забезпечує в цілому підтримання машин у справному стані, але є недостатньо досконалою, що викликає появу раптових відмов, що призводять до порушень технологічних процесів, збільшення витрат на відновлення і ремонт, аварій, які можуть призвести до істотного економічного і екологічного збитку і ряду інших негативних явищ.

Останнім часом ця проблема для нашої країни стає все більш актуальною, так як старіння обладнання в багатьох галузях промисловості значно випереджає темпи технічного оновлення.

У зв'язку з цим, в даний час особлива увага приділяється вдосконаленню системи технічного обслуговування і ремонту машин та устаткування [2]. Найбільш перспективним є обслуговування по фактичному стану (ОФС), яке дозволяє мінімізувати ремонтні роботи і збільшити на 25–40% міжремонтний ресурс в порівнянні з планово-профілактичним методом обслуговування [8].

ОФС базується на отриманні об'єктивної та достовірної інформації про технічний стан електротехнічного обладнання під час його експлуатації без зупинки і розбирання. Тому в останні десятиліття, як за кордоном, так і в нашій країні інтенсивно розвивається технічна діагностика. В даний час широке застосування отримав один з методів діагностики - вібраційна діагностика [2]. Вібрація в тій чи іншій мірі генерується всіма рухомими частинами машин. Виникаючи в процесі функціонування машин і устаткування вібраційні процеси високоінформативна, достатньо повно відображають технічний стан багатьох деталей і вузлів. У нашій країні цей напрям особливо інтенсивно розвивається в газовій, нафтопереробної і нафтохімічної промисловості, в енергетиці та на залізничному транспорті.

Вібраційна діагностика, дозволяє ідентифікувати не тільки дефектний вузол машинного обладнання (МО), а й сам дефект. Застосування систем вібродіагностики дозволяє визначити дефект ще на стадії зародження, виключаючи тим самим аварійні зупинки машинного обладнання. Системи вібродіагностики МО – найбільш ефективний засіб зниження витрат при переході на технічне обслуговування по фактичному стану. При цьому економія коштів, в середньому за статистичними даними розвинених країн світу складає близько третини витрат на ремонт і обслуговування [10]. І це без урахування такого важливого чинника, як зниження ймовірності великих аварій з важкими наслідками для навколишнього середовища. Впровадження у

виробництво сучасної обчислювальної техніки дозволяє обробляти великі обсяги даних вимірювань, що значно сприяє розробці ефективних математичних і програмних засобів діагностики МО на основі даних вібраційних вимірювань.

Метою роботи є розв'язання науково-технічної задачі підвищення ефективності використання машинного обладнання, за рахунок створення математичних і програмних засобів оцінки його технічного стану та побудови на їх основі приладів оперативної діагностики.

Однією з практичних сторін реалізації проведених досліджень віброактивності електричних машин може служити розробка, створення і впровадження у виробництво засобів оперативної діагностики поточного стану підшипників кочення електричних машин змінного і постійного струму, наприклад тягових двигунів.

Умова незмінності технологічних процесів обслуговування складних систем, пов'язане з економічною доцільністю системи діагностики в цілому, накладає ряд специфічних вимог до розроблених приладів, для віброакустичних пристроїв це насамперед установка датчика у важкодоступному місці і відмова від трудомісткої попередньої підготовки поверхні точки кріплення віброперетворювача, а також інваріантність результатів вимірювання при змінах швидкості обертання і кількості мастила в підшипниковому вузлі.

Виходячи з вище наведених результатів досліджень, можна стверджувати, що з точки зору діагностики локальних ушкоджень робочих поверхонь підшипника кочення типу втомних тріщин, раковин і тощо [4], необхідно розглядати характеристики високочастотних вібрацій (наприклад, прискорення поверхні корпусу машини) в діапазоні частот вище 10 кГц. При цьому основними сторонніми джерелами вібраційних хвиль у вказаному діапазоні можуть бути сухе тертя і вібрація, що виникають при роботі щітково-колекторного вузла. Віброакустичний сигнал, супроводжувач роботу підшипника кочення з локальними порушеннями поверхні тіл кочення, характеризується наступними ознаками:

- сигнал випадковий у силу великого числа факторів, що визначають процес виникнення і поширення силових хвиль,
- сигнал ергодичний в силу незмінності поточного стану механічної системи під час вимірювання і скінченності часу вимірювання,
- миттєві значення сигналу перешкод від справного механізму мають розподіл Гауса,
- сигнал від руйнування має вигляд ударно-поступових вібрацій з випадковими амплітудою і періодом повторення.

Як загальні діагностичні ознаки поточного стану робочих поверхонь підшипника можуть служити тільки характеристики, отримані в результаті статистичної обробки часової реалізації вібраційних хвиль при досить великому часі спостереження. У цьому напрямку проводилися дослідження [5], які підтвердили можливість отримання діагностичних, ознак шляхом статистичної обробки сигналів вібрації. Наприклад, в якості ознаки пошкодження робочих поверхонь вибраний третій статистичний момент (ексцес) і за відхиленням його від характеристик нормального закону розподілу приймається рішення про розмір ушкодження. Але зазначений спосіб вимагає застосування складної системи обробки сигналу вібрації, що виключено для простих малогабаритних приладів оперативного контролю підшипникових опор електроприводів.

Ефективна смуга пропускання каналу розповсюдження віброакустичних хвиль значно вужча ніж спектр вихідного силового впливу, в якості чого правомірно використовувати для подальшої статистичної обробки не миттєві значення вібросигналу, а його обвідну, що дозволить значно знизити вимоги до швидкодії обчислювальних пристроїв. У цьому випадку справного стану робочих поверхонь відповідає розподіл обвідної вібросигналу за законом Релея, а в міру розвитку локальних ушкоджень закон розподілу змінюється, наближаючись до розподілу Райса [6].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Системи технічної діагностики в загальних рисах будуються наступним чином [1]. Об'єкт діагностики характеризується деякою сукупністю залежних від часу роботи параметрів стану $Z_i(t)$, $i=1,2,3,..n$. Функціонування об'єкта супроводжується виникненням вторинних процесів, параметри яких Y_j , $j = 1,2,..m$, що називаються діагностичними параметрами, пов'язані з $Z_i(t)$ деякої залежністю:

$$Z_i(t) = f(Y_1, Y_2, Y_3, .., Y_m) ; \quad (1)$$

Параметри Y_j зобов'язані піддаватися безпосереднім вимірам без розбирання або зруйнування об'єкта і їх сукупність повинна однозначно визначати параметри стану $Z_i(t)$.

Отримана таким чином інформація може бути використана для розбракування об'єктів (за принципом придатний - не придатний), або для прогнозування технічного стану. Наприклад, визначивши, виходячи з досвіду експлуатації, граничне значення діагностичного параметра Y_{max} , що відповідає моменту відмови об'єкта, що діагностується, і знаючи поточні значення $Y_j(t_1)$ та $Y_j(t_2)$, виміряні в моменти часу t_1 і t_2 , можна, використовуючи лінійну екстраполяцію, визначити залишковий ресурс роботи об'єкта до настання відмови:

$$T = (Y_{max} - Y_j(t_2)) \cdot \left(\frac{t_2 - t_1}{Y_j(t_2) - Y_j(t_1)} \right) . \quad (2)$$

Зв'язок між параметрами стану $Z_i(t)$ і діагностичними параметрами може бути як функціональним, так і ймовірнісним. Причому в останньому випадку збільшення кількості діагностичних параметрів при раціональному їх виборі, збільшує вірогідність діагностики.

При локальних порушеннях поверхні тіл кочення (втомні раковини, наклеп, тріщини і тощо) силові взаємодії являють собою серії ударів. Частота повторення окремих імпульсів визначається швидкістю обертання тіл кочення, а період повторення серій залежить від частоти обертання сепаратора підшипника, що повинно мати відповідні відображення в картині вібраційних хвиль на поверхні машини.

Зазори в гніздах сепаратора є суттєвими джерелами виникнення силових збурень ударного характеру. Збільшені зазори в сепараторі призводять до зміщення сепаратора на величину зазору і появи ударів з періодом [8]:

$$T_c = \frac{120}{\left(1 - \frac{d_{uu}}{D_0}\right)n} ; \quad (3)$$

де: d_{uu} – діаметр тіл кочення, D_0 – діаметр по центрам тіл кочення.

У разі, коли швидкість обертання машини в процесі діагностики підшипникових вузлів відповідає мінімальній, наприклад у випадку перевірки тягових електродвигунів локомотивів на холостому ході в циклах технічного обслуговування, різко знижується квазічастота появи випадкових силових імпульсів.

При допустимому часі спостереження 1-3 хвилини ймовірність появи випадкових, не пов'язаних з uszkodженнями сигналів з амплітудами, значно перевищувати математичне сподівання, становить величину порядку $10^{-1} - 10^{-2}$. Ймовірність появи ударних взаємодій у дефектному підшипнику становить 0.9–0.99, так як період повного обороту сепаратора підшипника відповідно до виразу (3) перевищує час спостереження. Таким чином за діагностичний параметр доцільно приймати відношення усередненого по реалізації амплітудного значення обвідної віброакустичного сигналу до математичного сподівання обвідної шумового процесу без урахування математичного сподівання імпульсної складової:

$$A = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |X_{\max i}|}{\frac{1}{T} \int_0^T |X(t)| dt - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |X_{\max i}| T_u}$$

де $T \gg \sum T_u$, A - вимірюваний діагностичний параметр; $X_{\max i}$ - максимальні значення обвідної вібросигналу за період вимірювання; T – період вимірювання; $X(t)$ – часова реалізація обвідної; T_u – тривалість ударного імпульсу.

Даний вираз відповідає вимірюванню ймовірності появи сигналів з амплітудами, що значно перевищують дисперсію сигналу, дана величина має максимальну чутливість до появи імпульсних сигналів.

Приклад схемної реалізації вимірювання даного параметра наведено на рис. 1.

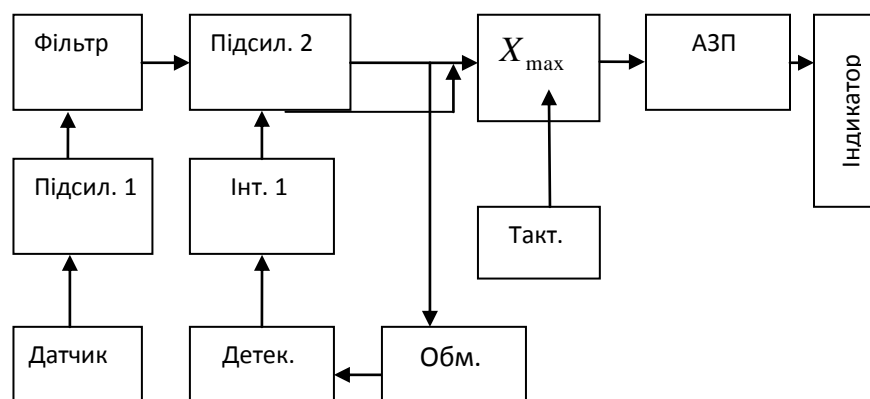

Рис. 1. Структурна схема приладу

Запропонований прилад працює наступним чином [9]: віброприскорення корпусу електричної машини перетворюється за допомогою датчика в пропорційний електричний сигнал. Потім відбувається попереднє посилення сигналу підсилювачем 1 і частотна селекція сигналу фільтром. Основне посилення сигналу відбувається в регульованому підсилювачі 2, що входить до кола автоматичного регулювання підсилення (АРП) через обмежувач, детектор і інтегратор.

Завдяки наявності кола АРП на виході підсилювача 2 підтримується постійний середньо-випрямлений рівень сигналу, тобто відбувається нормування обвідної сигналу. Обмежувач служить для виключення впливу на інтегратор імпульсних сигналів, пов'язаних з проходженням локальних порушень робочих поверхонь деталей підшипника зони навантаження. До підсилювача 2 підключений детектор, який спільно з аналоговим запам'ятовуючим пристроєм (АЗП), тактовим генератором (Такт) і інтегруючим індикатором утворюють аналоговий обчислювач середнього значення амплітуди обвідної нормованого сигналу.

Зв'язок між вимірюваним параметром і ймовірністю відмови підшипникового вузла конкретного типу машин при заданому періоді експлуатації між моментами діагностики t_1 і t_2 згідно (2), була визначена шляхом випробування і подальшої дослідної експлуатації приладів в умовах реального виробництва [7].

Для перетворення вібрації корпусу електричних машин в пропорційно електричний сигнал можливо використовувати, різні за принципом дії первинні перетворювачі: електромагнітні; ємнісні; оптичні тощо. Для роботи в діапазоні частот 5–20 кГц і прискорень 0.01–10 м/с² найбільш доцільне застосування п'єзоелектричних акселерометрів [3].

Даний тип віброперетворювачів вигідно відрізняє від інших відсутність додаткових пристроїв для забезпечення функціонування перетворювача, простота конструкції і мала вага, широкий частотний діапазон реєстрованих вібрацій. Основний недолік п'єзоелектричних перетворювачів, чутливість до теплових впливів. У розглянутих в роботі випадках, коли температура поверхні контрольованих електричних машин не перевищує 70–100°С і час вимірювання становить 1–3 хвилини, перетворювач не відповідає тепловим навантаженням.

Проведені дослідження віброактивності електродвигуна показали, що спектр віброакустичних хвиль у точці спостереження визначається великим числом випадкових чинників: від індивідуальних особливостей конструкції корпусу машини, до кількості мастила в підшипниках і запропоновані прилади вимірюють характеристики амплітудного розподілу вібросигналу, не враховуючи можливих змін окремих спектральних складових.

Отже, значно знижуються вимоги до лінійності амплітудно-частотної характеристики первинного перетворювача.

Головною умовою представляється забезпечення ефективної смуги пропускання датчика не менше ніж ефективна смуга каналу розповсюдження віброакустичних впливів в корпусі електричної машини. Таким чином, основними вимогами до використовуваного віброперетворювача є:

- ефективна ширина смуги пропускання – 2–5 кГц
- центральна частота смуги пропускання – 10–20 кГц
- діапазон робочих прискорень – 0.1–10 м / с²
- коефіцієнт перетворення не менше – 0.2 мВ с²/м

Наведеним вимогам задовольняють велике число п'єзоелектричних віброперетворювачів, що серійно випускаються, наприклад Д-14, ДТ-1, ДТ-4 тощо [7].

Дослідна експлуатація приладів в локомотивних депо ставила своєю метою відпрацювання всього технологічного ланцюжка діагностики працездатності підшипникових вузлів: вимірювання параметрів віброактивності електродвигуна при післяремонтних випробуваннях; відбраковування несправних підшипників за результатами вимірювання; облік результатів контролю для справних вузлів і, при необхідності, подальший періодичний контроль за їх працездатністю.

Інформація про поточний стан підшипника, що отримується шляхом вимірювання параметрів діагностики, може бути використана для розбракування якірних підшипників тягових електродвигунів, або для прогнозування їх залишкового моторесурсу.

Визначивши, виходячи з досвіду експлуатації, граничне значення показання приладу Y_{max} – що відповідає моменту відмови, і знаючи поточні значення $Y_i(t_i)$ виміряні в моменти часу (t_1) і (t_2) можна згідно (2) визначити залишковий ресурс роботи підшипника до настання відмови.

Найбільш складним і відповідальним моментом, з точки зору достовірності результатів діагностики, є визначення меж справного і несправного стану підшипника за показниками приладу. Так, заниження граничнодопустимого значення параметра діагностики Y_{max} викличе невиправдане збільшення кількості відбракувань і відповідно зростуть економічні втрати, а завищення границі може зробити всю систему не ефективною з причини великої кількості пропусків і зниження рівня надійності.

Визначення граничнодопустимого значення показників приладу Y_{max} можливо тільки шляхом аналізу результатів дослідної експлуатації приладів. На малюнку 2 приведена гістограма розподілу значення діагностичного параметра Y , виміряного за допомогою приладів «ПКП», електродвигунів, що пройшли віброакустичний контроль і допущених в експлуатацію на протязі року. Загальна кількість обстежених двигунів склало більше 500 шт. За вказаний період часу відбулося 35 відмов двигунів, викликаних ушкодженням якірних підшипників, з них 24 двигуна не проходили контролю із застосуванням приладу «ПКП». За відмову приймаються всі випадки, коли двигун був знятий з експлуатації: або з причини підвищеної віброактивності підшипникового вузла, виявленої при поточних оглядах або ремонтах [4]; або по перегріву вузла, виявленому в процесі експлуатації. На малюнку 3 наведена гістограма розподілу показань приладу для відмовили вузлів. Попередньо, за результатами випробувань, було встановлено граничнодопустиме значення показань приладу Y_{max} рівне 40 умовних одиниць, при перевищенні цієї величини приймалося рішення – несправність і підшипниковий вузол піддавався ремонту.

Отримані закони розподілу апроксимуємо усіченим нормальним розподілом [6]. Тоді для гістограм, наведених на рис. 2 і рис. 3, математичні сподівання і дисперсії відповідно рівні: $m_1 = 14.5; \sigma_1 = 8.9; m_2 = 36; \sigma_2 = 42$

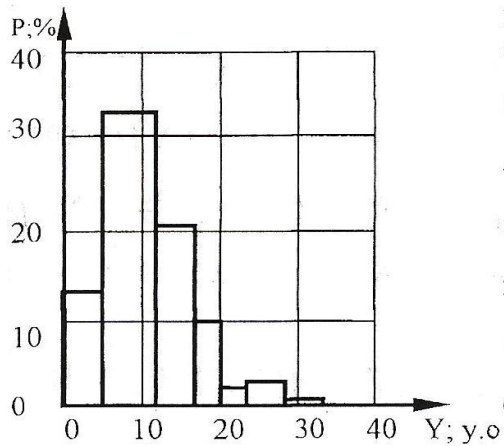

Рис. 2. Гістограма розподілу показань приладу «ПКП» для загального числа ЕД.

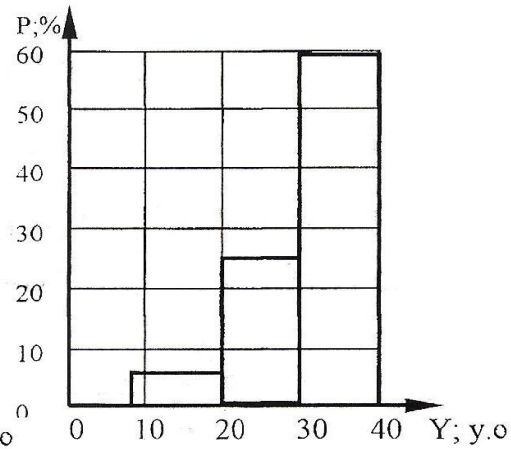

Рис. 3. Гістограма розподілу показників приладу «ПКП» для ЕД, що відмовили.

ВИСНОВКИ

Таким чином, встановивши гранично допустиме значення параметра діагностики, отримуємо просте правило оцінки поточного стану якірного підшипника: якщо показання приладу не перевищують встановлений поріг, то підшипник вважається справним і допускається до експлуатації; в іншому випадку велика ймовірність його відмови. Використовуючи інформацію про показання приладу, отриману для даного підшипникового вузла, при раніше проведених вимірюваннях, стає можливим прогнозування залишкового моторесурсу вузла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Биргер И. А. Техническая диагностика / И. А. Биргер. – М. : Машиностроение, 1978. – 240 с.
2. Гемке Р. Г. Неисправность электрических машин / Р. Г. Гемке. – Л. : Энергия, 1969. – 272 с.
3. Кайно Г. Акустические волны. Устройства, визуализация и аналоговая обработка сигналов : пер. с англ. / Г. Кайно. – М. : Мир, 1990. – 656 с.
4. Классификация и каталог дефектов и поврежденных подшипников качения. – М. : Транспорт, 1976. – 248 с.
5. Мыслович М. В. Линейные случайные процессы в задачах виброакустической диагностики технических систем / М. В. Мыслович, Л. Д. Проценко // Техническая электродинамика. – 1982. – №6. – С. 24–28.
6. Тихонов В. И. Нелинейные преобразования случайных процессов / В. И. Тихонов. – М. : Радио и связь, 1986. – 296 с.
7. Приборы и системы для измерения вибрации, шума и удара. Справочник / [под ред. В. В. Ключева]. – М. : Машиностроение, 1978. – 446 с.
8. Якубович В. А. Оценка вибросостояния энергомеханического оборудования. Справочное пособие / В. А. Якубович. – М., 1997. – 215 с.
9. № 1698670 СССР G 01 M 13/14 Устройство для контроля состояния подшипников качения / К. В. Константинов, А. И. Липшеев, Я. Е. Михайлова (СССР). Заявлено 10.10.89, опубликовано / Открытия и изобретения. – 1991. – № 46.
10. McGhee R. B., Jain A. K. Some Properties of Regularly Realizable Gain Matrices // Mathematical Biosciences. – 2002. – vol. 13. – № 1. – P. 12–18.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ НЕСТАБИЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Ищенко Игорь Васильевич

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара
кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии, доцент (Украина)
e-mail: iv.ishchenko@gmail.com

РЕЗЮМЕ

На основе подходов нового институционализма рассматриваются тенденции и условия роста политической нестабильности в обществе. Уточняется влияние факторов неопределенности, ограничения ресурсов, преднамеренного изменения формальных норм на функционирование политических институтов в условиях различных политических режимов. Автор исследовал основные фазы институционального цикла в контексте проявления политической нестабильности. Нестабильность наиболее эксплицитно проявляется на завершающих фазах институционального цикла.

Ключевые слова: нестабильность, новый институционализм, нормы, цикл, неопределенность, ресурсы, транзакционные издержки.

РЕЗЮМЕ

На основі підходів нового інституціоналізму розглядаються тенденції і умови зростання політичної нестабільності в суспільстві. Уточнюється вплив факторів невизначеності, обмеження ресурсів, навмисної зміни формальних норм на функціонування політичних інститутів в умовах різних політичних режимів. Автор дослідив основні фази інституційного циклу в контексті прояву політичної нестабільності. Нестабільність найбільш експліцитно проявляється на завершальних фазах інституційного циклу.

Ключові слова: нестабільність, новий інституціоналізм, норми, цикл, невизначеність, ресурси, транзакційні витрати.

ABSTRACT

On the basis of the new institutionalism approach examines trends and growth conditions of political instability in the society. The author clarifies the influence uncertainty, resource constraints, intentional change of formal rules on the functioning of political institutions under different political regimes. The author studied the main phases of the cycle institutions in the context of manifestations of political instability. Instability manifests itself most explicitly in the final phases of institutional cycle.

Keywords: instability, new institutionalism, norms, cycle, uncertainty, resources, transaction costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Политическая нестабильность, как динамическое состояние общества и политических институтов, сегодня стала важнейшей проблемой бытия. Исследовать указанную проблему на институциональном уровне и в такой постановке – означает ответить на вопрос: каковы причинно-следственные связи между социально-политической энтропией и политическими институтами, функционирующими в условиях ресурсных ограничений? Основные версии нового институционализма имеют свои трактовки сознания и действий субъектов в условиях неопределенности, которая вызывает негативное отношение к действительности и протестные настроения.

Общество, находясь под воздействием институциональных регулятивов, испытывает некую цикличность дестабилизации. Выделить данную цикличность на глобальном историческом уровне удавалось Платону, Полибию, Н. Макиавелли, Т. Кампанелле, Дж. Вико, К. Марксу, П. Сорокину, В. Парето, Г. Моске и другим ученым. Однако они писали преимущественно о циклах смены форм правления, общественно-экономической формации, элит, не оперируя таким понятием, как институт. С. Хантингтон одним из первых начал рассматривать политические институты в контексте нестабильности общества. Ситуация изменилась с появлением теорий нового институционализма Р. Коуза, Д. Норта [1] и др. Значительную работу в исследовании революций и государственных распадов проводит Т. Скочпол [2]. Следует отметить российских коллег, плодотворно работающих в этом направлении: С. В. Патрушева [3], О. Э. Бессонову [4], С. М. Елисеева [5], П. А. Бесова [6], С. В. Цирель [7], К. А. Александрова [8], Е. Малкина, Е. Сучкова [9]. Важные аспекты проблемы исследуют такие украинские и зарубежные ученые, как Е. Н. Максимова [10], К. Шепсл [11], О. Романюк [12], М. В. Своллик [13], О. Л. Тупица [14], О. И. Крюков [15], Л. А. Козер [16], О. В. Баштанник [17], С. Белошицкий [18] и др.

Учитывая современные разработки и актуальность данной проблематики, целью нашего исследования является выявление основных тенденций и условий, способствующих дестабилизации социума в рамках вариативности институционального цикла.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Рациональность в политике с позиции нового институционализма понимается как принятие оптимальных решений. Но выбор, который индивиду приходится делать в условиях нестабильности, нельзя назвать наилучшим. Во-первых, он ограничен в выборе альтернатив, они попросту могут быть ему недоступны. Так, например, выбор одного из десяти кандидатов, когда информация о восьми из них отсутствует, будет сведена к выбору одного из двух наиболее известных политиков. Второе ограничение связано с временным фактором. Очевидно, что досрочные выборы продиктованы экстремальными условиями их подготовки, поэтому шансы глубоко изучить каждого претендента на избрание невелики. К тому же, товарно-денежные отношения в политике активизируют средства манипуляции общественным сознанием, поэтому, несмотря на использование принципа методологического индивидуализма, индивиды склонны делать свой выбор под воздействием этих средств. Субъекты, действующие в рамках государственных институтов, должны постоянно мониторить социальную среду, оценивать политическую ситуацию. Рост конфликтности в обществе, спровоцированный предыдущими решениями, можно локализовать, имея достоверную информацию по сути противоречий, воздействуя на ключевое из них. Особо актуальной является проблема принятия решений в условиях переходных систем. Дефицит ресурсов вынуждает политических лидеров перераспределять их так, чтобы не допустить протестных настроений в обществе. Кроме того, сказывается смена ценностных ориентиров, отраженная в институтах.

Последствия от принятия политических решений, по мнению французских неoinституционалистов, вызывает нестабильность в обществе тогда, когда заменяется их основа. Предположим, ранее власть руководствовалась гражданской основой, суть которой в использовании принципа подчинения частных интересов общим. Смена власти и фрагментация всей общественной системы повлекла переориентацию политических решений на рыночные принципы. Именно такой экстраординарный переход политического менеджмента на другие ценности может вызвать хаотичное состояние общественных отношений [3, с. 18]. Данная специфика точно характеризует постсоветские трансформации.

Важным для понимания сущности воздействия рыночного принципа в принятии решений является соотношение его с типом политического режима. Дестабилизирующее воздействие на социум этот принцип чаще всего оказывает в переходных режимах. Так, используя институциональные нормы, парламент может принимать популистские решения. Желание понравиться электорату взамен на его лояльность перед очередными выборами – это нормальная для рыночных систем практика. Однако, непомерные транзакционные издержки на реализацию подобного рода установлений заведомо констеллируют их как невыполнимые. И в зависимости от корреляции данных решений с качественными параметрами жизненной сферы, на этой основе может возникать конфликтность, нестабильность в обществе [10, с. 78]. Как известно, не редкость такое явление в парламентской среде, как торговля голосами. Иными словами, на примере функциональных изъянов парламента видно, что несовершенство формальных норм и контроля за их соблюдением в переходных режимах усиливает оппортунистическое поведение, ведет к смещению ориентации субъектов на неформальные нормы.

Здесь просматривается тенденция, связанная с действием принципа «path dependence» – зависимость от пути развития. Ведь условия авторитаризма фактически ограничивали законодательную деятельность парламента трансляцией решений исполнительной власти. При этом личность депутата растворялась в целом и персональную ответственность за принятые решения никто не нес. Новые институциональные нормы, сформированные в рыночных условиях, тем не менее, оставили незывлемым принцип персональной неотвеченности. С одной стороны, статус народного депутата в Украине предусматривает правовой иммунитет, то есть депутат, фактически, – лицо неприкосновенное, с другой – та часть парламента, которая избирается на основе пропорциональной системы, не дополнена открытыми списками членов партий – претендентов на избрание. Поэтому электорат вынужден концентрироваться не на персоналиях, а на коллективных субъектах, в которых роль личности завуалирована.

Зыбкость институциональных норм проявляется в отсутствии жесткого механизма контроля за их соблюдением. Отсюда возникает дисфункциональность ключевых норм, диссонанс формальных и неформальных регулятивов и, как следствие, делегитимация института.

Таким образом, механизм продуцирования нестабильности в обществе сопряжен с политической субъектностью, связывающей свои перспективы с такими политическими решениями, которые максимально вписываются в институциональное поле ее возможностей для оппортунистического поведения в ущерб интересам и ценностям наиболее активных социальных групп под прикрытием сюрреалистичных успехов, укореняющихся в общественном сознании с помощью манипулятивных технологий.

Данные обстоятельства актуализируют проблему выявления закономерностей роста нестабильности в обществе и возможности прогноза динамики данного типа социальных отношений.

Исследователи в области экономического институционализма стремятся найти ту особенность динамики развития, которая описывает новые качественные состояния институтов. Например, О. Э. Бессонова выделяет строго определенные фазы развития институтов [4, с. 20]. Ее подход позволяет довольно точно описать институциональные циклы, связанные с переходом экономических институтов в новые формы.

Однако цикличность свойственна и политическим институтам. Нас она интересует в контексте выявления особенностей дестабилизации общества. Процесс согласования общественных интересов, как важнейшая функция политики, часто сопровождается конфликтами, имеющими внутреннеполитическую и внешнеполитическую природу. Причем, они могут происходить независимо от принципиальной смены качественного состояния политических институтов. Поэтому наше внимание сфокусировано на гносеологических и онтологических аспектах роста общественной нестабильности как функции динамики политических институтов. Ее следует рассматривать в неразрывной связи с субъективным фактором. Как

известно, институты и отдельные субъекты политического процесса взаимозависимы – индивиды создают институты с целью упорядочения властных отношений в обществе, а институты, в свою очередь, формируют мотивационный базис для структурирования человеческого взаимодействия [1, с. 17]. Принцип методологического индивидуализма воплощается в функционировании коллективных субъектов, имеющих взаимосвязи в социуме.

В этой связи, обращает на себя внимание институт коллективного действия: властные, корпоративные структуры, политические партии, механизмы государственного регулирования, профсоюзы. Они выражают свою субъектность и, взаимодействуя в системе, определяют степень стабильности общества. Этот процесс характерен временными особенностями протекания. Ведь агрегация социальных интересов, как известно, в содержательном плане состоит из постоянных согласовательных процедур по урегулированию противоречий. Ключевой проблемой данного процесса, без решения которой немислимо достижение общественной и институциональной стабильности, является объем транзакционных издержек [3, с. 158]. Если субъекты в рамках политических институтов в состоянии обеспечить полнофункциональное взаимодействие, компенсируя необходимый объем транзакционных затрат, значит общественная стабильность может быть достигнута. В противном случае, недостаток ресурсов сигнализирует о незавершенности актов взаимодействия, что может резко повысить конфликтность между различными структурами. Вовлечение в процесс противостояния сторонников противоборствующих сторон выводит конфликт на новый уровень, который может закончиться политическим кризисом. События в Украине 2013–2014 гг. показывают, что непомерно высокие транзакционные издержки не смогли компенсировать флуктуацию социального сознания и политическая нестабильность приобрела глобальный характер, приведя к бифуркации и перестроению политической системы.

Особый статус сегодня приобретают такие институты как политические партии и партийные системы. В условиях неразвитости общественных организаций в Украине, партии, по сути, – единственные структуры в условиях демократического транзита, на которые возложена функция артикуляция интересов социальных групп. В научном дискурсе они широко обсуждаются. Например, С. М. Елисеев, анализируя посткоммунистические трансформации, пришел к важным выводам, которые имеют прямое отношение к исследуемой нами проблеме. «Если подойти к проблеме функционирования партий и партийных систем с позиций нового институционализма, – пишет автор, – то следует заметить, что частые изменения правил игры, например, избирательного законодательства, партийной системы могут вести либо к неэффективному использованию государством общественного капитала, что ведет к спонтанному складыванию неформальных институтов, препятствующих демократизации (традиции, обычаи, привычки к правовой нестабильности), либо к сохранению государственной бюрократией своего доминирующего положения на политическом рынке» [5, с. 76].

К. Шепсл и другие исследователи выделяют такую особенность институтов, как стремление к равновесию. В стабильной обстановке они не меняются. До тех пор, пока политики не поймут, что имеют гораздо большие потенциальные возможности в сравнении с действующими институциональными нормами, институты будут оставаться постоянными [11, с. 215]. В конце 1970-х годов Т. Скочпол пришла к выводу, что революции порождаются не восстаниями снизу, а сломом структуры сверху [2, с. 262]. Нестабильность стимулирует изменчивость институтов [3, с. 60].

Поскольку в транзитивных системах нестабильность чаще связана с различными периодами электорального цикла, государственные и общественные институты испытывают в этот временной отрезок значительные изменения, особенно формализованных составляющих. Поэтому полную динамику изменения институтов от начала и до окончания электорального цикла назовем институциональным циклом. Отсюда делаем вывод о реальной вариативности функционирования политических институтов в условиях политической и социальной нестабильности.

Первый вариант представлен институтом, который в ходе электорального цикла проходит ряд фаз и на последней фазе трансформируется в новом организационном качестве. Такую динамику института можно обозначить как «модель умеренной нестабильности». Второй вариант характерен неполным прохождением электорального цикла и ускоренным его окончанием. Подобный вариант динамического функционирования института можно принять как «кризисную модель».

Целесообразно выделить следующие фазы институционального цикла: активного формирования, структурированной, институционального исчерпания и институциональных трансформаций.

На фазе активного формирования происходит становление политических институтов в новых социальных условиях. Данный период по своей логике отличается максимальной нестабильностью [4, с. 20]. Как правило, это послевыборный период, когда определились победители выборов. Отметим, что решающее значение для стабильных условий протекания данных процессов имеет их прямая нелинейная зависимость от степени устойчивости политического режима.

Неконсолидированные демократии и автократии, переходные (гибридные) режимы гораздо чаще продуцируют нестабильность в довыборный и послевыборный периоды [12, с. 45]. Хотя политики осознают, что собственное благосостояние зависит не только от их действий, но и действий электората, в которых может реализоваться конфликтный потенциал [13], зачастую верх берет оппортунистическое поведение. В итоге приоритет имеют неформальные нормы, которые складываются в диссонанс формализованным, поэтому консолидация общества становится трудновыполнимой задачей. Ее решение связано с использованием принципа Парето, когда государственными структурами принимаются срединные решения. Если в условиях демократии такие решения стали нормой, то в авторитарных и переходных режимах часто принимаются ассиметричные решения, нарушающие баланс в обществе. Тогда с целью компенсации протестных настроений используются все виды административных ресурсов.

Данная фаза характерна стремлением обновленных политических институтов привести свою организационную структуру и нормативную базу в соответствие со своим алгоритмом действий, заложенным в предвыборные программы, взятые на себя обязательства. Однако нарушение такого принципа как преемственность при смене власти ведет к дестабилизации, если институциональные изменения не обоснованы и принимаются в угоду конкретному политику для упрочения его положения [3, с. 20].

Нестабильность возникает и в том случае, когда субъектность института констеллируется на фоне поляризации элит, в результате нелегитимных процедур, нарушения правовых норм, при активном экзогенном воздействии на эскалацию конфликта. Например, выборы президента Украины в ноябре 2004 г., когда была нарушена процедура голосования, спровоцировали «оранжевую» революцию, что повлекло реинституционализацию, закончившуюся после повторного второго тура избранием президентом В. Ющенко.

На второй, структурированной, фазе политические институты функционируют с полной нагрузкой и находятся в относительно устойчивом состоянии. Институциональная среда, ориентированная на прежние условия и связи между правительством и отраслевыми структурами, парламентом и местным самоуправлением, склонна к инерции. Вместе с тем, провозглашенный демократический транзит страны вызывает настоятельную потребность в коррекции политического процесса на развитие самостоятельности местного самоуправления. Тема повышения роли местных органов власти и самоуправления в современном научном дискурсе актуализируется; ученые отмечают, что их функциональность будет во многом зависеть от возможности перераспределения ресурсов от центра к местным властям [6, с. 9]. Эта тенденция согласуется с известным законом Е. А. Седова или «законом иерархических компенсаций», согласно которому рост разнообразия на верхнем иерархическом уровне (например, сильная исполнительная власть, имеющая свои рычаги управления на местном уровне в виде госадминистраций) обеспечивается ограничением разнообразия на нижних уровнях (когда речь идет о полномочиях и реальных возможностях управления территориями со стороны местных органов самоуправления) [7, с. 128]. Подобная ригидность институтов на местном уровне проявляется и вполне очевидна. Именно отсутствие действенной обратной связи между территориальными общинами и властью на местах во многом стимулирует ее делегитимацию, являясь предпосылкой нестабильности общества.

Результативность любого института зависит от его способности сокращать транзакционные издержки, устанавливая внутренние ограничения для сторон, втягиваемых в отношения и конфликты. Неэффективные институты вынуждены делать выбор между выгодой в долгосрочной перспективе, что приведет к делегитимации в настоящем и сиюминутной выгодой, приносящей дивиденды в предвыборной борьбе в ближайшем будущем. Анализ расходования кредитных средств в Украине свидетельствует, что они направлялись на повышение зарплат, пенсий, но недостаточно были связаны с инвестициями в высокотехнологичные отрасли промышленности или с инновациями, с ростом числа рабочих мест, масштабам деятельности средних и малых компаний [19]. Отсутствие инновационной составляющей в экономическом развитии страны можно рассматривать как зависимую переменную от институциональной и контекстуальной составляющей. В таком случае транзакционные издержки на поддержание стабильности общества неуклонно растут, но вместе с тем растет государственный долг по кредитам. Как результат: стагнация экономики страны, безработица и рост протестных настроений в обществе.

В консолидированных демократиях институт коллективного действия путем распределения ролей между отдельными его составляющими достигает успеха в локализации конфликтов. Условно их функциональность выглядит следующим образом. Наиболее полная база происходящих конфликтов имеется у профсоюзов. В результате контактов с исполнительной властью, для каждого конфликта создаются соответствующие органы, процедуры мониторинга и урегулирования [3, с. 159]. В условиях авторитарного режима и в транзитивных системах профсоюзное движение имеет существенные ограничительные рамки как формального, так и неформального характера [14, с. 5–6], поэтому значительные конфликты, как правило, урегулируют институты исполнительной власти.

Хотя общество изобилует типичными конфликтами, свойственными всем системам, каждый из них по своему индивидуален, прежде всего, по формам, методам и ресурсам разрешения. В случае его урегулирования институты всегда испытывают неопределенность. Существенное различие в системной характеристике такой категории как неопределенность свойственно при рассмотрении институтов, функционирующих в условиях демократического и авторитарного правления. Так, неопределенность при демократическом правлении характеризует четкость и прозрачность регулирующих норм законодательства. Однако, результаты регулирующего аспекта их функционирования заранее не известны [15]. Очевидно, если политические решения принимаются на демократической основе, то противоречия неизбежны. Открытые мелкие конфликты имманентно присущи любой демократической системе и институтам, функционирующим в ее рамках. Более того, в открытом обществе социальные конфликты чаще играют созидательную роль [16, с. 22].

Неопределенность в условиях авторитарного режима сопряжена с институционализированными процессами взаимодействия по поводу распределения власти, поэтому они протекают при влиянии неформальных правил, секретных процедур и теневых договоренностей, а результаты политического процесса заранее обусловлены [17, с. 84]. Политическим актерам, руководствующимся авторитарными принципами, выгодно поддерживать в обществе неопределенность по поводу альтернатив возможного развития политического процесса. Их цель – убедить общественность в том, что нет смысла даже рассуждать по поводу других вариантов политических решений в демократическом русле. Переходные режимы в институциональном измерении стоят где-то посредине относительно неопределенности формальных норм и результатов политического процесса. Очевидно, что неопределенность, как изначальное условие в выборе стратегии действия, разрешается методами теории игр.

Иными словами, институты власти на структурированной фазе стремятся к такому менеджменту, который бы исключал неопределенность, а содержание данной категории коррелирует с типом политического режима.

Фаза институционального исчерпания логически завершает структурированную фазу. Здесь происходят такие изменения, которые помогли бы ключевым актерам режима удержаться в политической правящей элите на последующей трансформационной фазе с перспективой инкорпорации в обновленные институты. Причем, по мере приближения к завершающей фазе электорального цикла обостряются противоречия между властью и оппозицией. Этот процесс С. Белошицкий называет социально-политической энтропией, которая является институционализированным, законным разрушением власти [18, с. 60]. Характерным является то обстоятельство, что в результате нестабильности и открытого конфликта уже на этой фазе, так же как и на предыдущей, институциональный цикл может досрочно завершиться. Это наглядно показали события в Украине начала 2014 г. Тогда реализуется трансформационная фаза. Если же нестабильность не доходит до зоны бифуркации и власти, которая задействует административные ресурсы, удается обеспечить инкрементный переход в трансформационную фазу, то институты совершают полный цикл.

Особое значение для стабильности и управляемости политическим процессом посредством института выборов имеет его четкая структурированность, хотя бы минимальная легитимация избирательных процедур. Существенно влияют на ход избирательной кампании картельные партии. Полагаясь на административный ресурс государства, чтобы оградить себя от коллизий избирательного противоборства и диктата финансово-промышленных групп, стремящихся к контролю над партийной системой посредством своих материальных возможностей, картельные партии тем самым снижают конфликтность и нестабильность общества [8, с. 40]. Если партийная система не содержит таких партий, то значительно возрастает конкуренция и противостояние поляризованных институтов.

Недоверие электората политическим партиям на постсоветском пространстве приводит к тому, что невозможно организовать сбор средств на выборы от обычных граждан. Поэтому партии функционируют за счет средств крупных спонсоров, попадая от них в зависимость [9, с. 281]. Вместе с тем, поляризация социально-политических сил при такой системе превращает избирательную кампанию, по сути, в соревнование PR-технологий, ресурсных возможностей и предопределяет победу участника, наиболее успешно реализовавшего эти факторы в транспарентности своей предвыборной программы и дискредитации оппонента. Причем, владение админресурсами далеко не всегда гарантирует успех на выборах. Недостаточность и нерациональное их использование приводит к победе на выборах оппозиционных сил. Так было в Грузии (2003 г.), Украине (2004 г.), Киргизстане (2005 г.) и других странах.

ВЫВОДЫ

Таким образом, политические институты, задающие систему координат и траекторию динамики общественных отношений, мотивируют субъектов политики к действиям как рациональных актеров. Однако их рациональность балансирует между общественными интересами и собственной выгодой.

По причине неадекватного контроля за выполнением формальных институциональных норм, функционирование институтов смещается в сторону неформальных регулятивов на основе оппортунистического поведения, что создает условия для роста социально-политической энтропии. Политическая нестабильность возникает при нарушении равновесия между институтами государства и гражданского общества в сторону последнего.

Активность гражданского общества вызвана тем, что государство, создающее неприемлемые «правила игры» для значительной части общественных институтов, способствует накоплению конфликтного потенциала. То есть, активность субъектов не может реализоваться в конструктивном русле ни на уровне местного самоуправления, ни во взаимодействиях с государством. Кроме того, контекстуальность среды создает предпосылки для неопределенности условий функционирования политических институтов. Для авторитарных и переходных систем это означает практическую неопределенность процедур взаимодействия институтов и безальтернативность результата. Нечеткость формальных правил институционального взаимодействия актуализирует неформальные нормы и в итоге введет к делегитимации институтов, снижению их эффективности и росту транзакционных затрат для стабилизации обстановки. В условиях ресурсных ограничений нестабильность возникает из-за невозможности компенсировать эти издержки. Нестабильность наиболее эксплицитно проявляется на завершающих фазах институционального цикла. С усилением поляризации социально-политических сил в обществе снижается вероятность полного прохождения институционального цикла государственными институтами, поэтому они вынуждены функционировать в режиме кризисной модели.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М. : Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. – 190 с.
2. Skocpol T. States and social revolutions / T. Skocpol. – Cambridge : Cambridge univ. press, 1979. – 407 p.
3. Институциональная политология : Современный институционализм и политическая трансформация России / [под ред. С. В. Патрушева]. – М. : ИСП РАН, 2006. – 600 с.
4. Бессонова О. Э. Общая теория институциональных трансформаций / О. Э. Бессонова // Социс. – 2008. – №1. – С. 13–33.

5. Елисеев С. М. Выйти из «Бермудского треугольника» : о методологии исследования посткоммунистических трансформаций / С. М. Елисеев // Полис. – 2002. – №6. – С. 71–82.
6. Бесов П. А. Местное самоуправление в условиях перераспределения источников и ресурсов публичной власти в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / П. А. Бесов. – М., 2004. – 24 с.
7. Цирель С. В. «QWERTY-эффекты», «Path dependence» и закон Седова или возможно ли выращивание устойчивых институтов в России / С. В. Цирель // Постсоветский институционализм ; [под ред. Р. М. Нуреева и др.]. – Донецк : Каштан, 2005. – С. 126–144.
8. Александров К. А. Картельные политические партии: особенности возникновения и политического участия / К. А. Александров // Общественные науки. Политика и право. – 2011. – №2(18) – С. 37–42.
9. Малкин Е. Политические технологии / Е. Малкин, Е. Сучков. – М. : Институт избирательных технологий, 2006. – 529 с.
10. Максимова О. М. Чинники нестабільності перехідних політичних систем : Монографія / О. М. Максимова. – Севастополь : СевНТУ, 2013. – 300 с.
11. Шепсл К. Изучение институтов : Некоторые уроки подхода рационального выбора (реферат) // Рациональный выбор в политике и управлении / [под. ред. Л. В. Сморгунова]. – СПб. : СПбГУ, 1998. – С. 203–240.
12. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – №3. – С. 35–50.
13. Svolik M. W. Equilibrium Analysis of Political Institutions [Electronic resource] / M. W. Svolik // Department of Political Science, University of Illinois. – 2014. – May. – Access mode : <http://publish.illinois.edu/msvolik/files/2012/12/equilibrium-analysis-of-institutions.pdf>.
14. Тупиця О. Л. Профспілки та політична система: специфіка взаємодії в сучасному суспільстві : автореф. дис. на здобуття ступеня доктора політ. наук : спец. 23.00.02 „Політичні інститути та процеси” / О. Л. Тупиця. – Дніпропетровськ, 2009. – 30 с.
15. Крюков О. І. Демократичні інститути як чинник становлення громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О. І. Крюков. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/5/01.pdf>.
16. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Л. А. Козер; [пер. с англ. О. А. Назаровой]; [под общ. ред. Л. Г. Ионина]. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуал. книги, 2000. – 205 с.
17. Баштанник О. В. Вплив контекстуальності середовища на функціонування інститутів політичної системи суспільства / О. В. Баштанник // Грані. – 2013. – №7(99). – Липень. – С. 83–88.
18. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів / С. Білошицький // Політичний менеджмент. – 2009. – №2. – С. 56–66.
19. Озерчук О. В. Анализ влияния политики государственного кредита на инвестиционную деятельность в Украине [Электронный ресурс] / О. В. Озерчук // Вопросы современной экономики. – 2014. – №1. – 16 янв. – Режим доступа : <http://economic-journal.net/2014/01/070/>.

ПРИНЦИПИ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Олієвська Мирослава Григорівна
Науково-дослідний фінансовий інститут Академії фінансового управління Міністерства фінансів України,
докторант, кандидат економічних наук, доцент (Україна)
e-mail: 3mad@ukr.net, olievskamg@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлюються актуальні питання бюджетного забезпечення відтворення людського капіталу, проведено аналіз зарубіжного досвіду фінансування освіти, науки, медицини як факторів зростання людського капіталу, встановлено причини їх низької ефективності в Україні, визначено напрямки вдосконалення фінансового забезпечення відтворення людського капіталу. Уточнено та запропоновано авторське бачення на перелік та зміст принципів бюджетного фінансування людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, бюджетне фінансування, принципи.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются актуальные вопросы бюджетного обеспечения развития человеческого капитала, проведен анализ зарубежного опыта финансирования образования, науки, медицины как факторов роста человеческого капитала, установлены причины их низкой эффективности в Украине, определены направления совершенствования финансирования человеческого капитала. Предложено авторское видение принципов бюджетного финансирования человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, бюджетное финансирование, принципы.

ABSTRACT

The article describes the actual problems of public financing of human capital, as well as the analysis of foreign experience of financing of education, science, medicine as component elements of human capital is held, as well as reasons of their low efficiency in Ukraine are established, as well as tendencies of improvement of public financing of human capital are determined. The author specifies and vision on the list and the content of the principles of public financing of human capital.

Key words: human capital, public educational policy, budgetary financing, principle.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відповідно до щорічної доповіді з людського розвитку ПРООН «Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості» (2014) [8] світова спільнота є уразливою до порушення життєстійкості, а тому доповідь містить заклик до посилення соціальної політики, у тому числі надання основних соціальних послуг і досягнення повної зайнятості задля прискорення і забезпечення незворотності людського розвитку.

У 2013 р. з Індексом людського розвитку 0,734 Україна займала 83-ю позицію з 187 країн і територій (Грузія – 79-у).

Позитивним з те, що за період з 1990 до 2013 р. значення індекс людського розвитку мав позитивну динаміку і змінився з 0,705 до 0,734, або на 4,1%, тобто у середньому приблизно на 0,18% за рік. У тому числі, за період з 1980 до 2013 р. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,8 року; середня тривалість навчання зросла на 3,9 року; очікувана тривалість навчання збільшилася на 3,1 року; валовий національний дохід на душу населення в Україні за період 1990–2013 р. зменшився приблизно на 24,2% [5].

З числа основних політичних заходів та соціальних норм, про які йдеться у доповіді і які впливають на розвиток людського капіталу, стратегічно важливими для України є:

- 1) Стимулювання інвестицій у людський потенціал впродовж усього життя, тому що «потенціал формується протягом життя, і його необхідно культивувати і підтримувати; інакше він може знижуватися... На життєвий потенціал впливають інвестиції, зроблені на попередніх етапах життя...; інвестиції в ранній розвиток дітей – надзвичайно важливі» [8];
- 2) Активізація соціального страхування (у тому числі, медичного);
- 3) Диференціація соціальних послуг для різних груп населення;
- 4) Забезпечення повної зайнятості, яка «дає соціальні дивіденди, які перевершують приватні вигоди, такі як сприяння соціальній стабільності і згуртованості».

Разом з тим, в Україні недостатньо уваги приділяється процесам відтворення людського капіталу. Як наслідок, існує низка проблем, пов'язаних з накопиченням та інвестиційним забезпеченням цього процесу. Досягнення стратегічних орієнтирів України можливе за умов здійснення оптимальних бюджетних видатків та активізація інвестування додаткових ресурсів в активи людського капіталу.

Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень щодо пошуку ефективних фінансових механізмів відтворення людського капіталу в працях Л.Безтелесної [1], О.Бендасюка [2], М.Волошин [3], Н.Догхонадзе, Т.Папіашвілі [6], Б.Фазлollahі [7] тощо.

Недостатньо дослідженими є питання підвищення ефективності фінансування людського капіталу з використанням ресурсів державного та місцевих бюджетів, а також активізації джерел корпоративного сектору та домогосподарств для фінансування відтворення людського капіталу.

Мета статті – визначення та обґрунтування принципів бюджетного забезпечення відтворення людського капіталу на основі дослідження централізованого фінансування систем освіти та охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Країни, які не мають зовнішніх можливостей та внутрішніх переваг, використовують інтелектуальний потенціал як ключовий ресурс. Відтак, система освіти є основоположною для більшості країн Європейського Союзу, Китаю, Японії, Грузії та багато інших.

Накопичення людського капіталу визначає стабільність держави та ефективність функціонування національної економіки. Відтак, запорукою сталого економічного та соціального розвитку є фінансування освіти, науки, охорони здоров'я, мобільність працівників, мотивація праці, тобто ті пріоритетні сфери життєдіяльності суспільства, де формується людський капітал.

Загальновідомо, що бюджетне фінансування та кредитування сфер, де відбувається формування людського капіталу в рамках бюджетної політики визначається: по-перше, фінансово-економічним потенціалом держави/регіону; по-друге, потребами державного фінансування стратегічних та тактичних завдань соціально-економічного розвитку; по-третє, специфікою моделі державного управління в частині регулювання економічних процесів.

Звертаємо увагу на те, що економічний та соціальний результат фінансового забезпечення залежить не лише від обсягу, але й від структури державних витрат. Так, спрямовання державних видатків на будівництво нових інституцій, розвиток інфраструктури, вкладення в людський капітал сприяють економічному зростанню; тоді як видатки на державне управління, бюрократію, субсидії неконкурентоспроможним галузям стримують економічне зростання.

В Україні спостерігаються не лише диспропорції у здійсненні державних видатків, але й неефективність державних інститутів, де відбувається формування та розвиток людського капіталу.

Проведені автором дослідження фінансового забезпечення складових людського капіталу за рахунок бюджетних коштів виявили, що на фоні поступового збільшення видатків на освіту, охорону здоров'я, культурний та фізичний розвиток, якість та доступність послуг, які отримують споживачі є незадовільною.

З іншої сторони, методології визначення рівня видатків на освіту, науку та медицину є суттєві недоліки: по-перше, практика визначення питомої ваги таких видатків у структурі ВВП, тому що розмір ВВП в Україні відрізняється від ВВП зарубіжних країн; по-друге, дисбаланси у фінансуванні освіти та медицини за географічним та демографічним критеріями.; по-третє, високий рівень тінювих видатків домогосподарств на розвиток людського капіталу, які практично неможливо виміряти, а відтак і проконтролювати чи зменшити.

На наш погляд, передумовою економічного зростання в Україні є інтенсивність втручання держави у перерозподільні процеси щодо фінансового забезпечення відтворення людського капіталу. Економічна та соціальна неефективність бюджетного фінансування зумовлює потребу державного регулювання з метою активізації інвестування в інноваційний розвиток та створення сприятливого фінансового середовища відтворення людського капіталу.

У цьому контексті актуальності набувають, заходи комплексного вдосконалення бюджетного процесу, у тому числі розроблення методологічних та практичних засад оптимізації державних видатків на відтворення людського капіталу, що передбачає такі системні зміни:

1. Адаптація національного законодавства до законодавства зарубіжних країн (у тому числі країн Європейського Союзу).

2. Застосування передових принципів щодо бюджетного фінансування та кредитування сфер, де відбувається формування людського капіталу, у тому числі дотримання принципів прогнозованості та планування, а також врахування реальних прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку.

3. Забезпечення дієвості контролю за справлянням податків та зборів на державному та місцевих рівнях, а також за ефективним використанням позабюджетних коштів в процесі фінансового забезпечення людського капіталу на регіональному рівні.

Напрями оптимізації бюджетного забезпечення відтворення людського капіталу з урахуванням зарубіжного досвіду наведено у таблиці 1.

Таким чином, з метою покращення фінансового забезпечення відтворення людського капіталу України в національному законодавстві необхідно Прийняти Закон «Про відтворення людського капіталу в Україні та його фінансове забезпечення», у якому передбачити напрями та заходи щодо оптимізації державних, місцевих видатків, використання джерел корпоративного сектору та домогосподарств на відтворення людського капіталу. Законом зобов'язати роботодавця здійснювати фінансування професійного розвитку, покращення умов праці, її оплату не нижче встановленого гарантованого рівня, а також інші соціальні гарантії, включаючи медичне страхування; внести зміни у законодавство України з метою підвищення соціальних гарантій найманих працівників.

Окрім того, Програми економічних та соціальних реформ та Стратегії соціально економічного розвитку територій повинні передбачати організаційні та фінансові механізми формування та розвитку людського капіталу на середньо та довгострокову перспективу.

Таблиця 1

Напрями оптимізації бюджетного забезпечення відтворення людського капіталу з урахуванням зарубіжного досвіду

Напрями	
Зарубіжні країни	Україна (пропозиції)
У середнього навчального закладу немає постійного бюджету. Останній залежить від того, скільки дітей обере ту чи іншу школу. Фінансування школи залежить від ваучера, який іде за дитиною. Держава бере на себе турботу про оплату навчання школяра. Якщо учень іде у приватну школу – ці гроші йдуть у приватну школу. Якщо вибирає державну – то, відповідно, гроші йдуть у державну. Абсолютно децентралізована система, що заохочує конкуренцію між школами (Грузія)	Цілеспрямованість видатків на фінансування рівних рівнів освіти
Держава фінансує і утримує лише базовий рівень надання медичної допомоги, все решту можна отримати за медичною страховкою (Грузія)	Запровадження медичного страхування
Закон «Про паритетну профпідготовку робочої сили» передбачає субсидювання штатів для забезпечення профпідготовки на працевлаштування незайнятого населення; 40% загального обсягу коштів спрямовані на забезпечення професійного розвитку молоді (США)	Державні видатки на відтворення людського капіталу молоді та соціально незахищених верств населення
Уряд фінансує програми, що спрямовані на присвоєння професійної кваліфікації (Велика Британія)	Планування державних видатків з використанням програмно-цільового методу планування
Паритетне фінансування витрат на професійний розвиток персоналу між державою, роботодавцем та профспілками (Данія)	½ - потреби фінансування професійного розвитку працівників повинні покривати роботодавців, ¼ - наймані працівники, ¼ - держава
Бюджетні субсидії підприємствам, які здійснюють професійне навчання персоналу (Японія)	Бюджетні субсидії для тих роботодавців, які розробили та дотримуються стратегії розвитку людського капіталу
Фінансування початкової професійної освіти за рахунок державних коштів (Німеччина)	Фінансування професійної освіти за рахунок державних коштів за таких умов: 1) спеціальності, які є стратегічно важливими для розвитку економіки; 2) співфінансування на основі трьохсторонніх договорів між роботодавцями та домогосподарствами (особливо тими, які можуть підтвердити низький рівень сукупних доходів).
Часткові покриття витрат на професійне навчання за рахунок держави та регіонів (Франція)	Збільшення фінансування розвитку людського капіталу з використанням місцевих фінансів
Державна політика фінансової підтримки професійного розвитку працівників малих підприємств за рахунок коштів великих підприємств (Іспанія)	Фінансова допомога великих підприємств середньому та малому бізнесу, обмін досвідом, стажування
Податкові пільги для підприємств, які здійснюють профпідготовку (Німеччина)	Податкові пільги можуть мати місце для тих роботодавців, які розробили та дотримуються стратегії розвитку людського капіталу
Підприємства інвестують кошти (понад 2% ВВП) у професійну підготовку працівників тих професій, які мають найбільший попит на ринку праці, що забезпечує високий рівень інвестування (Німеччина)	Фінансування професійного розвитку відповідно до потреб ринку праці і на основі прогнозування
Підприємства або виплачують молоді, яка проходить процес професійного навчання стипендію у розмірі мінімальної заробітної плати; або здійснюють одноразові виплати на період профпідготовки. Такі підприємства, про умові акредитації місцевими органами влади, повністю звільняються від податку (США)	Заходи щодо стимулювання фінансування доузівської, вузівської підготовки, матеріальної підтримки обдарованих студентів за рахунок організаційних (спрощення процедур доступу до ресурсів) та фінансових (податкові пільги) стимулів
Законодавством передбачено, що підприємства, які здійснюють професійну підготовку безробітної молоді у віці 18-25 років, повністю звільняються від сплати внесків у фонди соціального забезпечення; якщо на роботу приймають молодь після профпідготовки, то не сплачують 50% зазначеного податку; якщо приймають на роботу молодь без відповідної підготовки, то не сплачують 25% (Франція)	Механізм активізації використання джерел корпоративного сектору шляхом включення фінансових ресурсів на фінансування професійного розвитку персоналу до витрат підприємства
Підприємства 1% (Велика Британія), 8% (Данія) 0,6% (Іспанія), 0,1% (Японія), 0,25-01,5% (Франція) фонду оплати праці направляють у фонд для професійного навчання осіб за певними професіями	Створення фонду професійного навчання зі спеціальним рахунком у складі Фонду соціального страхування
Домогосподарства забезпечують економіку країни вільними грошовими ресурсами за рахунок своїх заощаджень в комерційних банках, накопичення коштів на пенсійних рахунках, інвестування коштів в паї інвестиційних фондів	Легалізація та забезпечення прозорості заощадження домогосподарств. Популяризація програм накопичення для фінансування відтворення людського капіталу
Домогосподарства створюють основний попит на освітні та медичні послуги	Розширення переліку послуг та закладів, які їх надають
За рахунок податків з доходів громадян держава отримує значну частину надходжень до бюджету	Посилення контролю та відповідальності за ухилення від сплати податків з доходів фізичних осіб

Бюджетне фінансування та кредитування сфер, де відбувається формування людського капіталу повинно здійснюватися з дотриманням загальних та спеціальних принципів задля забезпечення єдності підходів щодо реалізації бюджетного процесу в частині формування обсягів та структури державних видатків на освіту, охорону здоров'я, культурний та фізичний розвиток, зокрема:

1. *Принцип бюджетної точності* (principles of budget accuracy), який означає, що усі доходи і витрати бюджету, встановлені відповідно до чинного інституційно-правового механізму, повинні обов'язково відображатися у бюджеті; стосується як типів (напрямів) доходів і витрат, спрямованих на фінансування освіти та охорони здоров'я, так і абсолютних величин цих категорій.

2. *Принцип рівноваги* (principle of equilibrium), тобто збалансованість бюджетних доходів і платіжних асигнувань.

3. *Принцип ефективності* (principle of efficiency) – пошук найкращого співвідношення між залученими ресурсами і отриманими результатами.

4. *Принцип універсальності* (principle of universality) – погашення у цілому усіх бюджетних витрат за рахунок загальному бюджетних доходів; неприпустимість поточного коригування доходів відповідно до витрат і навпаки. Дотримання принципу універсальності у разі формування і виконання бюджету дає змогу забезпечити його стабільність, універсальність і надійність.

5. *Принцип економії* (principle of economy) означає, що ресурси, які використовуються інституціями освіти, науки і медицини для реалізації своєї діяльності, повинні надходити вчасно, у потрібних обсягах і необхідної якості та за найнижчою ціною.

6. *Принцип дієвості* (principle of effectiveness) – забезпечення вимірності встановлених цілей кінцевими результатами. Відповідно до принципу дієвості завжди повинна забезпечуватися можливість підтвердження досягнення поставлених цілей шляхом вдалого вибору зрозумілих і чітких індикаторів. Варто зазначити, що система таких індикаторів розробляється самими інституціями Європейського Союзу і надсилається бюджетному керівництву у пакеті з попереднім проектом бюджету або раніше.

7. *Принцип прозорості* (principle of transparency), тобто прозорість процедур формування і виконання бюджету, а також процедури представлення фінансової звітності. Своєчасне публікування бюджету і поправок до нього, висвітлення подій і рішень фіскального характеру у засобах масової інформації, на Інтернет-сторінках інституцій.

8. *Принцип пропорційності*. Принцип, який передбачає, що державні замовлення повинні повністю здійснюватися з бюджетних фондів (що стимулює інших економічних суб'єктів здійснювати видатки).

9. *Принцип рівного ставлення і недискримінації* – доступ до благ всіх верств населення, незалежно від території проживання на рівня життя, особливо під час надання дотацій, грантів тощо.

10. *Принцип розподілу обов'язків та відповідальності*. Обов'язки та відповідальність повинні розподілятися пропорційно і залежно від рівня, на якому відбувається формування людського капіталу.

11. *Принцип специфікації* (principle of specification) – кожне з асигнувань приписується до конкретної цілі і на конкретний захід.

Прогнозування та планування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів повинно здійснюватися у дотриманням вищеперерахованих принципів та систематичного внутрішнього і зовнішнього контролю, що дозволить враховувати реальні прогнозні макропоказники при фінансуванні складових людського капіталу.

Зазначені принципи є наріжним каменем функціонування бюджетної системи Європейського Союзу, своєрідними «правилами гри», в рамках яких здійснюється бюджетна політика та реалізується бюджетна процедура. Враховуючи актуальність європейської інтеграції України, дотримання вищезазначених принципів є передумовою оптимізації бюджетних видатків на відтворення людського капіталу.

ВИСНОВКИ

Недосконала система управління сферами освіти/охорони здоров'я та державними видатками породжує непрозорість формування міжбюджетних відносин; зловживання у процесах освоєння фінансових ресурсів; розпорошення функцій управління галузями між різними міністерствами; неузгодженість управління фінансовими потоками на різних рівнях влади.

Передумовами сталого економічного зростання та підвищення ефективності відтворення людського капіталу є: по-перше, оптимізація обсягу видатків на складові людського капіталу за рахунок збільшення доходів бюджетів різних рівнів; по-друге, перегляд структури державних видатків; по-третє, підвищення ступеня ефективності використання бюджетних коштів у сфері освіти, охорони здоров'я, культурного та духовного розвитку. Ці та інші напрями розкрито через систему загальних та спеціальних принципів бюджетного фінансування та кредитування сфер, де відбувається формування людського капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні : оцінка і перспективи : Монографія / Л. І. Безтелесна. – Рівне : НУВГП, 2010. – 361 с.
2. Бендасюк О. О. Людський капітал як основний фактор економічного розвитку / О. О. Бендасюк // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2011. – № 2. – С. 10–15.
3. Волошин М. В. Видатки державного бюджету на розвиток людського капіталу : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.08. / М. В. Волошин. – Класичний приватний університет, Запоріжжя. – 2011. – 20 с.

4. Олієвська М. Г. Бюджетне фінансування розвитку людського капіталу / М. Г. Олієвська // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування : зб. наук. праць. – НУВГП. – Рівне. – 2012.
5. Україна посіла 83-тє місце в світі за індексом людського розвитку. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/76903/ukraina-posila-83-te-misce-v-sviti-za-indeksom-lyudskogo-rozvitku>
6. Doghonadze N, Papiashvili T. Knowledge triangle in business education in post Soviet countries. IMDA congress Management Challenges in an Environment of Increasing Regional and Global Concerns (held at International Black Sea University Tbilisi Georgia). – P. 381–388.
7. Fazlollahi B. Building higher education capacity for economic growth: A success story in Georgia Institute of International Education (IIE). Retrieved February 10, 2009 from <http://www.iienetwork.org/page/102105/> .
8. «Human Development Report 2014». Retrieved 2014 from <http://hdr.undp.org/en/content/2014-human-development-report-media-package> .

©Publisher: Georgia, Marneuli municipality. Village Takalo.

©Typography: AZCONCO LLC. R/A Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65,

©Editorial office : Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

AZERBAIJAN QUALITY ACADEMY

Ассоциация Качества (АК) была учреждена 25 ноября 2007 года и 30 октября 2008 года была зарегистрирована Министерством Юстиции Азербайджанской Республики, как самоуправляемая неправительственная организация, преследующая общественно-полезные цели.

